

*Het leven
wordt veranderd,
maar niet
weggenomen.*

**vita
mutatur
non
tollitur**

Het leven wordt veranderd, maar niet weggenomen.

Een 'manifest' om de begraafplaats in Maastricht te actualiseren tot een niveau dat beantwoordt aan de variëteit aan wensen van de bewoners van Maastricht.

vita mutatur non tollitur

Het leven wordt veranderd, maar niet weggenomen.

Een tot op de dag van vandaag veelvuldig gebruikt Middeleeuws citaat. Natuurlijk nauw verbonden met de christelijke heilsleer van het hiernamaals. Maar sinds de oudheid ook met een diepmenselijk weten dat levens of levenslopen niet plots uit het besef van de wereld verdwijnen. Ze blijven lang 'tot ons spreken' en soms zelfs 'met ons spreken'. Ze worden bakens in onze mentale overwegingen, in moraliteit en verlangen.

De Franse essayist/filosoof Roland Barthes demonstreert dit in zijn 'Rouwdagboek', bij het overlijden van zijn zesentachtigjarige moeder. Hij wist van het medisch/psychologisch inzicht dat een rouwproces ongeveer anderhalf jaar duurt. Maar in zijn notities laat hij gedurende deze afzienbare periode zien dat het proces zich voortzet zolang de herinnering reikt; een leven lang of levens lang. Onafhankelijk van culturele verschillen in de wijze waarop we afscheid nemen van onze naasten. Ongeacht of dit plaatsvindt door verbranding langs de rivier Ganges. Door vogels bij 'luchtbegravenissen' boven op de Torens der Stilte, in het gebied van de oorsprong van culturen nabij Eufraat en Tigris. Of door mensen in de kerkruimte of in degaard om de kerk te begraven in de aarde, zoals in onze cultuur. Een gewoonte die

overigens door Charlemagne in de geest van het christendom werd opgelegd bij het Concilie van Paderborn, tegen het einde van de achtste eeuw. Sedertdien verbranden wij onze doden niet meer, maar begraven we ze in de aarde.

Ongeacht de culturele achtergrond nemen wij mentaal aan dat de dood een overgang is van de ene naar de andere hoedanigheid. Aan deze transformatie trachten we vorm te geven met rituelen, symbolen en tekens. We gedenken de specifieke verschijning van 'deze' mens.

In deze publicatie is de fundamentele overgang naast andere momenten van initiatie (overgangen zoals geboorte, doop, huwelijk, etc.) gethematiseerd, in verschillende plaatsen, gebouwen en gebeurtenissen. Als 'doorgangen' in een onophoudelijke cyclus van een leven, van levens, van generaties.

De Algemene Begraafplaats Tongerseweg is een open, toegankelijk gebied waar mensen kunnen verblijven. Voor een afscheid van een gekend persoon. Om verwanten en geliefden te bezoeken en te herdenken. Anderen te ontmoeten en te spreken. Te slenteren of na te denken. Of om door de dingen die gebeuren in gebouwen op het terrein, op zondagen in het bijzonder, nadrukkelijk herinnerd te worden aan de gronden van het bestaan.

epitaaf

Het is niet gebruikelijk om een verhandeling te beginnen met een 'naschrift'. Maar in deze specifieke omstandigheid is het zelfs zeer toepasselijk. Niet alleen omdat deze teksten handelen over het grootse thema van de dood, en de 'Epitaaf' een vertrouwd medium is om degene waarvan men afscheid moet nemen te eren. Een 'Epitaaf' of 'Epitafium' is een grafschrift of lijkrede. Iets dat behoort tot een begrafenis, begraafplaats, een graf. Neen, de titel van deze intrede is door de auteurs welbewust gekozen om uiting te geven aan hun diepgewortelde compassie. De contouren van het project rond de uitbreiding (en kwaliteitsverbetering) van de Algemene Begraafplaats aan de Tongerseweg waren reeds gereed in 2008. Ondanks de uitmuntende kwaliteit heeft het nooit de aandacht van de politiek kunnen krijgen. Het potentieel is nooit in al haar pracht getoond en toegelicht aan de bewoners van de stad Maastricht.

Herrijzenis van een totaalvisie

Met deze publicatie willen we de publieke aandacht in retrospectief alsnog vestigen op het potentieel van dit project. Bij wijze van lijkrede. Maar zoals gezegd ook als een poging tot herrijzenis. In een actualiteit waarin men blijvend discussies voert over de rituelen rondom de dood

in de gemeenschap van Maastricht en haar locatie, vaak in de periferie, aan de rand, verhuld, uit het zicht. Een herrijzenis, geconcretiseerd in deze publicatie, die tevens beschouwd kan worden als een actuele, integrale totaalvisie voor de gemeente en de stad Maastricht. Een manifest voor een toekomstgerichte, geoptimaliseerde begraafplaats. Met daaraan gekoppeld een breder palet aan dienstverlening zoals een aula, galerijgraven en een crematiefaciliteit (deze laatste qua 'techniek' eventueel op een andere locatie, binnen dezelfde exploitatie). Dit alles binnen een financieel gezonde en positieve bedrijfsvoering, met als speerpunt een passende maar uiterst ambitieuze culturele en educatieve programmering. Innovatief voor Nederland als zodanig en passend bij het ambitieniveau van een zelfbewuste stad als Maastricht. In een 'Introitus' (het begin van de Roomse liturgie) aan het eind van deze publicatie zal uitgebreid worden ingegaan op de kansen voor deze inspirerende onderneming.

Ook een begraafplaats moet dynamisch blijven. Het is de logica van het leven.

prélude

Meesterproef 2003

Dat de Begraafplaats Tongerseweg voor de gemeente Maastricht een thema van belang was, blijkt uit de aanmelding van het project voor de Meesterproef 2003. In het kader van de destijds beoogde samenwerking aanvaardden de gemeente Maastricht en Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers op voorspraak van hoofdstedenbouwkundige Jake Wiersma gedeeld opdrachtgeverschap en namen de kosten van aanmelding gelijkkelijk voor hun rekening.

Duo van kunstenaar en architect

Bijzonder aan de Meesterproef editie van 2003 was dat architecten en kunstenaars doorgaans als tweetal werkten aan een project dat in principe ook gerealiseerd zou worden. Deze werkwijze was een voorstel van Jacques Eijkelenberg (destijds Adviseur Kunsten en Extern Architectuurbeleid) en de Vlaamse adviseuse Katherine Laenen. De selectie van architecten was in handen van de architectuuropleidingen in Nederland en België. Klinkende namen uit de creatieve industrie, zoals Louis Andriessen (muziek), Theu Boermans (theater), Emile Fallaux (documentairemaker, directeur Internationaal Filmfestival Rotterdam) en Willem van Zoetendaal

(expert fotografie) waren verantwoordelijk voor de selectie van de kunstenaars. De begeleiding was in handen van de Belgische architect Christian Kieckens uit Brussel en de Zwitser Mike Guyer (destijds OMA te Rotterdam, later Gigon & Guyer Architecten te Zürich).

Project ‘Tussen Leven en Dood’

Het project Tongerseweg Maastricht was bij de selectie in Brussel het meest gewilde project. Uiteindelijk maakten Pieter Eeckeloo (architect in Antwerpen en Delft) en Sanne Belzer (Design Academy Eindhoven en Berlage Instituut) het ontwerp. In de bijbehorende publicatie met de titel ‘Tussen Leven en Dood’ luiden de eerste zinnen: ‘Ook een begraafplaats moet dynamisch blijven. Het is de logica van het leven.’ Dit uitgangspunt blijft een bron van inspiratie, ook voor deze publicatie.

Lovend ontwerp niet gerealiseerd

Tijdens de uiteindelijke evaluatie van de Meesterproef in het Berlage Instituut Rotterdam door Rijksbouwmeester Jo Coenen werd over dit project zeer lovend gesproken. Na een proces om te komen tot realisatie werd uiteindelijk door de partijen besloten om alsnog af te zien van het realiseren van het ontwerp. Dit vanwege bouwtechnische

Jan van Eyck (1390 – 1441)

La vierge du chancelier Rolin (1435), Louvre, Parijs
Volgens kunsthistorici verschaft dit werk uit de vroege Renaissance waarschijnlijk zicht over de Maas en de stad Luik. Opvallend zijn de rondingen van de bogen. Geen kenmerkende geometrische of spitse Gotische ramen, maar rondingen die verwijzen naar de vroeg-Middeleeuwse Romaanse periode. Het lijkt alsof ook hier aangegeven wordt dat we de oorsprong van onze cultuur in die periode moeten zoeken. Zie verder onder ‘Romanesque’ pagina 22.

maar vooral logistieke argumenten. Van de Meesterproef 2003 bestaat een uitvoerige publicatie en er is destijds in de lokale pers aandacht besteed aan het ontwerp. De intensieve samenwerking tussen de gemeente en Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers en de gezamenlijke intentie om de Begraafplaats Tongerseweg te revitaliseren kunnen gezien worden als de basis voor het latere Masterplan en deze publicatie. In deze publicatie zijn de geschetste ambities verder uitgewerkt.

Masterplan

Na een fase van heroriëntatie werd gekozen voor de toevoeging van een zo breed mogelijk repertoire aan dienstverlening aan de beoogde plannen. De ambitie werd uitgesproken om de Algemene Begraafplaats Tongerseweg te actualiseren naar een niveau dat beantwoordt aan de variëteit aan wensen van de bewoners van de stad Maastricht. Crematie en inschuifgraven waren op dat moment daarin prominente, aanvullende opties. Verder behoefde de begraafplaats een herziening van de bestaande grafvelden, met uitzondering van het reeds gerenoveerde historische gedeelte.

Regie, strategie en visie

Het streven was om de exploitatie van de begraafplaats aantrekkelijk te maken voor de gemeente Maastricht. Door de toevoeging van onder andere de beoogde mogelijkheid tot cremeren werd er op gemeentelijke voorspraak een overeenkomst gesloten. Namelijk tussen Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers en DELA, gezamenlijk beoogd private partner van de gemeente. Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers nam de inhoudelijke regie over het Masterplan op zich door Jacques Eijkelenberg naar voren te schuiven als ‘regisseur’ in deze. Gezamenlijk en in goede harmonie zijn de stedenbouwkundige randvoorwaarden voor het Masterplan door de partijen hernieuwd vastgesteld. Strategie en visie zijn vervolgens verder uitgediept door Eijkelenberg en Reinders, en vastgelegd in het Masterplan. De gemeente Maastricht en ook DELA hadden hierbij een toetsende en controlerende rol.

Enthousiasmeren van anderen

De contouren van het toenmalige Masterplan alsook de uitwerking in deze publicatie zijn vanaf het begin gebaseerd op demografische gegevens, tendensen en prognoses waar het gaat over de haalbaarheid. De investeringen

De ambitie werd uitgesproken om de begraafplaats te actualiseren naar een niveau dat beantwoordt aan de variëteit aan wensen van de bewoners van Maastricht.

ambitie

en vooral de bouwkosten zijn steeds uitdrukkelijk gerelateerd aan de gegevens voor exploitatie. In de loop van het proces benaderden en inspireerden Eijkelenberg en Reinders meerdere personen en instanties: landschapsarchitecten, kunstenaars, de directie van Theater aan het Vrijthof alsmede de beleidsbepalers van woningcorporatie Woonpunt. Deze laatste toonden zich zelfs bereid ook financieel te participeren in de ambities en het Masterplan. Omdat 'men niet alleen een verantwoordelijkheid draagt tijdens het leven, maar ook in het 'behuizen' van bewoners daarna.'

Stopzetting project

Opspelende aanbestedingsproblematiek in andere prominente dossiers bij de gemeente Maastricht zijn er vervolgens debet aan dat het gehele proces in 2008 danig stagneert. Eijkelenberg en Reinders gaan desondanks toch door met de inhoudelijke vormgeving van het Masterplan en zoeken (tevergeefs) de dialoog met de gemeente Maastricht. De gemeente besluit echter in oktober 2010 tot het stopzetten van het gehele traject. De resultaten van destijds zijn in deze publicatie geactualiseerd en verder uitgewerkt. Een strategie, in specifieke ontwerpen toegespitst, in woord en beeld toegelicht ter uiteindelijke beoordeling door publiek en politiek.

We leven onmiskenbaar in een episode waarin een kentering in het denken onafwendbaar en noodzakelijk is. Dit betreft ook de wijze waarop we de dood tegemoet treden. Eeuwenlang is ons denken gedomineerd door de christelijke heilsleer, waarin de dood slechts een transformatie van het ene concrete leven naar het andere eeuwige bestaan betekende. Een denkwijze die zich in het moderne, lineaire denken continueerde; in de zin van het trachten de dood als verschijnsel zoveel mogelijk uit de werkelijkheid van ons bestaan te bannen. Er is een tendens bespeurbaar van lineair naar cyclisch denken, en niet alleen in dit gebied. Om te leren 'overleven'. Te 'leven' door deze en andere werkelijkheden als realistisch te aanvaarden en niet wederom heil te zoeken in utopieën, gouden bergen of welke heilsleer (met het gevaar van dogmatisme) dan ook. De dood is een werkelijk en onmiskenbaar deel van het leven en verdient hierin ook een betekenisvolle plaats te hebben.

Gebied in vreemde staat

In deze zin zijn de ambities in deze publicatie actueel. Ze hebben een onderzoekend karakter en zijn gericht op het vermoeden van deze toekomstige ontwikkelingen. Daarbij is rekening gehouden met de staat waarin de

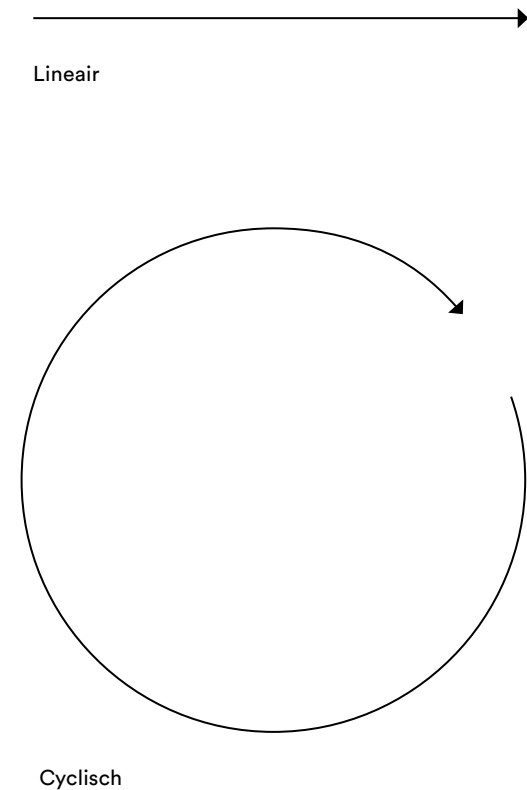
Begraafplaats Tongerseweg momenteel verkeert. Een begraafplaats die, zeker aan de zijde van de Planetenhof als onvoltooid ervaren wordt. Daardoor een gebied in vreemde staat, dat onvoldoende aantrekkingskracht bezit en onvoldoende middelen genereert om nog tot een betekenisvolle plaats in en voor de stad Maastricht uit te groeien.

Korte en lange termijn

De ambitie behelst een analyse en visie voor de begraafplaats als geheel. Dus voor de bestaande begraafplaats en de beoogde uitbreiding en afsluiting in de toekomst. Dit op het niveau van landschap, monument en architectuur. Hierbij kan onderscheid gemaakt worden tussen beleidslijnen op de lange termijn, en de successievelijke ingrepen die noodzakelijk zijn in de directe toekomst. Ook hier weer op landschappelijk niveau, wat funeraire modi betreft en in uitwerking naar architectuur.

Maastricht als context

De oriëntatie wordt in belangrijke mate bepaald door de overtuiging dat deze toekomstige ontwikkeling moet passen in de cultuurhistorische context van Maastricht. In deze publicatie worden de stedenbouwkundige,

inspiratie

‘Et in Arcadia Ego’. Deze zinsnede is voor het project een initiërend motief geweest. Het is de titel van een schilderij dat geëxposeerd wordt in het Louvre. Het is van de hand van de Franse schilder Nicolas Poussin (1594-1665), een tijdgenoot van Rembrandt van Rijn. In een Arcadisch, paradijselijk landschap componeert de kunstenaar een scène die op het eerste gezicht idyllisch lijkt: drie herders en een nimf. Maar bij nadere beschouwing krijgt het tafereel een geheel andere wending. Een van de herders volgt met een vinger een gebeeldhouwde tekst op een graftombe en lijkt de tekst bekend te maken aan de anderen. De tekst die hij beroert en uitspreekt luidt: ‘Et in Arcadia Ego.’ Letterlijk vertaald ‘Ook Ik ben in het Paradijs’. Echter door deze tekst op een tombe te graveren, krijgt hij een geheel andere duiding. ‘Ook Ik ben in het Paradijs’ dient dan verstaan te worden als ‘Ook Ik, de Dood, ben in het Paradijs’.

Onvermijdelijke maar indrukwekkende overgang

In ons bestaan is de dood een constante metgezel; in de dood van anderen, maar ook in het besef dat onze existentie eindig is. Een besef dat we niet als een voortdurende last met ons mee moeten dragen, maar kunnen interpreteren als een constante, stille aansporing om

de tijd te benutten voor datgene wat ons als route toeschijnt. In onze gedachten over een conversie, oftewel een diepgaande verandering van stemming of atmosfeer van de begraafplaats, spelen het schilderij van Poussin en de bijbehorende tekst een cruciale rol. Namelijk om het leven en de dood niet louter te zien als een catastrofale breuk, maar als een natuurlijke, onvermijdelijke overgang. Het is in de menselijke existentie een indrukwekkende overgang, maar niet de enige. Er zijn meer initiaties zoals de geboorte, de doop en het huwelijk. Velerlei initiaties tijdens het leven, in uiteenlopende culturen.

Uitbreiding van initiaties

Deze initiaties, met uiteraard als voornaamste de rituelen rond de dood, hebben in het ontwerp voor de Tongerseweg ook een expliciete plaats. Er is voorzien in een doopvont in het Aula-gebouw, waar tevens huwelijken gesloten kunnen worden. Dit alles in aanwezigheid van familie en vrienden; in de nabijheid van voorouders of anderen die van liefdevolle betekenis waren in iemands bestaan. De faciliteiten voor dit breder palet aan rituelen is ruimschoots voorhanden in de compositie van gebouwen en park.

Rite de Passage – Overgangen

Vanzelfsprekend is de dood in onze beleving een veelbeduidende transformatie. De meest aangrijpende en mysterieuze. In de geschiedenis van de mensheid zijn talloze momenten te benoemen waarin getracht wordt dit mysterie te ontsluiten. In ‘la Divina Commedia’ (omstreeks 1325), een zang van negenennegentig ‘cantos’, tracht de dichter Dante Alighieri ons een weg te schetsen die de overledene moet doorstaan alvorens een permanent bestaan te vinden. De weg is verdeeld in drie ‘plaatsen’: Inferno, Purgatorium, Paradiso. In een architectonische omzetting van dit literaire werk, het ‘Danteum’ (1936) van Terragni, wordt dit Purgatorium gedomineerd door een overvloed aan licht. Dit geheel in lijn met de Romeinse architectuur voor het Atrium. Een invloedrijk motief voor het ontwerp van de Aula op de Begraafplaats Tongerseweg.

Het spel van licht en donker

Rituelen rond leven en dood worden door alle culturen heen geassocieerd met licht en donker. In de oorspronkelijke ritus van begraven is de aarde waarin de overledene te rusten wordt gelegd en mee bedekt wordt, een directe associatie. Het bedekken met aarde betekent duisternis.

Nicolas Poussin (1594 – 1665)
Et in Arcadia Ego (Ook Ik ben in het Paradijs),
120 x 87 cm, Louvre Paris

Als levende worden we ons in deze omstandigheid bewust van deze fundamenteel andere conditie dan die waarin we zelf verkeren. Wij staan in het licht en rumoer van de wereld en aanschouwen met ontzag deze andere, verbijsterende werkelijkheid: donkere duisternis. Tegen deze achtergrond is in deze publicatie het fenomeen van het licht van beslissende betekenis. Deze betekenis is eminent vertaald in de architectuur voor de Aula. Door de dood in het licht te plaatsen, zowel in filosofische als bouwkundige zin, is getracht een conversie te bewerkstelligen van de ervaring van afscheid of begraving. Op deze wijze trachten wij de dood weer onlosmakelijk te verbinden met het leven.

Rite de Passage – Nabijheid

Is iemand dood als hij gestorven is? Men ziet iemand niet meer. Hij of zij zwijgt als we vragen stellen, een antwoord willen krijgen. Dat zeker. Maar we richten (begraaf)plaatsen in die bevolkt worden door namen en jaartallen, met graven die zich tot ons richten en waartoe wij ons richten. Er is een onuitgesproken maar onstilbaar verlangen tot nabijheid, tot weerzien.

Fayum-portretten (Egypte)
c.138–161 n. Chr.
Starend door de mist der tijden
naar het heden

De kracht van Fayum-portretten

In deze bespiegelingen en het centrale thema van de dood als overgang, heeft steeds de verwondering over de zogenaamde Fayum-portretten (100 - 300 na Chr.) een cruciale rol gespeeld. Deze portretten, waarin het verlangen tot weerzien haast tastbaar is verbeeld, werden aangetroffen in het Egyptische Fayum. Het is een versmelting van Egyptische dodencultus, Griekse idealisering (de afgebeelden zijn meestal jong) en Romeins naturalisme (identificeerbaar). In de portretten is een geest vervat waarin 'vanuit de dood terug in het leven wordt geschouwd'. De beelden, in het bijzonder de ogen, kijken ons aan. Vragend, verlangend en mysterieus. Ze verzoeken ons niet aan de vergetelheid prijsgegeven te worden. De personen in deze portretten vragen onze aandacht; ze eisen deze op. Ze herstellen steeds weer de band met de levenden.

Permanente herinneringen

In deze portretten wordt zichtbaar dat we au fond door-drongen zijn van een continuüm, een permanentie. Dat onze existentie een tijdelijke, expliciete verschijningsvorm is in deze vloed van tijd en verschijnselen. We zijn unieke en significante verschijningsvormen in deze onophoudelijke cyclus van bestaan en verdienen derhalve

exemplarisch herinnerd te worden. Wij bedenken heden ten dage steeds meer een variëteit aan rituelen, omdat we leegte of absentie niet verdragen. Niet kunnen dragen, misschien omdat dit lot ons ook ooit zal overkomen. Maar betekent de dood een definitieve onbereikbaarheid, een afwezigheid zonder nabijheid? Is het niet zo dat we de overledenen vaak nog haast fysiek in onze nabijheid ervaren. Met hun spreken. Hun liefde ervaren. Terwijl onze ratio ons waarschuwt dat dit onmogelijk is. Oftewel fictie is. Nabij de graven ervaren wij vaak een speciale intimiteit, maar ook een onvermogen. Wij staan, zij liggen; in sprakeloosheid.

De keuze voor een andere plek

De Anglo-Franse auteur John Berger (1926) beschrijft hoe hij als man op leeftijd op de drempel van de dood zijn overleden moeder ontmoet in Lissabon. Hij gaat samen met haar, als een alledaags gebeuren, naar de vismarkt om vis te kopen. Voor hem, voor haar en voor zijn overleden vader. Zij legt hem vervolgens uit dat dit niet nodig is omdat zijn vader in Rome woont. Ze geeft als verklaring: 'De doden blijven niet op de plaats waar zij begraven zijn. De doden, wanneer ze dood zijn, kunnen kiezen waar ze willen leven op de aarde; tenminste als ze besluiten op

aarde te blijven.' Zelf woont zij in Lissabon. Vanwege de stemming van deze stad vermoedt Berger: 'Saudade' (gemis, verlies) en 'de Fado' (fatum; noodlot). 'Een ideale overstapplaats voor de doden, een stad waar de doden zich meer tonen dan in andere steden'.

Het leven en het voorbijgaan

Interessante bespiegelingen die haast realistisch lijken. Maar er zijn ook voorbeelden die dichter bij huis en de werkelijkheid te blijven. Zoals de bespiegelingen bij de begrafenis op Sint Pieter, van een wonderschone en lieve vrouw in de vroege ochtend van juni 2009. Verwoord in een gedicht van Cesare Pavese uit 'De dood zal komen en zal jouw ogen hebben'. Het had voor Maastricht en de Maas geschreven kunnen zijn. Het herinnert aan het leven en het voorbijgaan, naar de dood:

Landschap VI

*Dit is de dag dat de nevels uit de rivier opstijgen
In de mooie stad, te midden van weilanden en heuvels,
en haar doen vervagen als herinnering. De dampen maken
één waas van al het groen, maar de vrouwen met de felle kleuren
lopen daar nog. Ze gaan glimlachend het witte
halfdonker in ; alles kan gebeuren op straat.
Het kan gebeuren dat je dronken wordt van de lucht.*

De ochtend

*zal wijd open liggen in een grote stilte
en elke stem dempen. Zelfs de bedelaar,
die geen stad en geen huis heeft, zal hem hebben ingeademd
zoals hij op zijn nuchtere maag de geur van het glas grappa
opsnuift.
Het is de moeite waard honger te hebben of verraden te zijn
door de zoetste mond, als je naar buiten kunt gaan onder deze
hemel
om bij het ademen de lichtste herinneringen terug te vinden.*

*Elke straat, elke scherpe hoek van een huis
in de nevel, bewaart een trilling van lang geleden:
wie haar voelt kan zich niet laten gaan. Heeft geen weerstand
tegen zijn kalme roes, die bestaat uit wezenlijke
dingen van het leven, ontdekt bij de confrontatie
met een huis of een boom, met een plotselinge gedachte.
Ook de zware paarden, die voorbij zullen zijn gekomen
door de nevel in de morgenstond, zullen over vroeger praten.*

*Of misschien komt een jongen die het huis is ontvlucht
juist vandaag hier terug, als de nevel
opstijgt boven de rivier, en vergeet hij het hele leven,
de treurnis, de honger en al het beschaamde vertrouwen,
staat stil op een hoek en drinkt de ochtend in.
Het is de moeite waard terug te komen, zelfs al ben je veranderd.*

Cesare Pavese

Uit: De dood zal komen en zal jouw ogen hebben

Rite de Passage – Sterven

Ons bestaan kent zogezegd vele transformaties, overgangen, waarvan de dood de meest ingrijpende en tot de verbeelding sprekende is. Zoals bekend zijn ook andere 'rites de passages' zoals, geboorte, doop, huwelijk, echtscheiding en andere initiaties van grote betekenis voor onze levensloop. Deze genealogische 'passages' zijn daarom ook als 'gebeurtenissen' opgenomen in deze publicatie, in het gebruik van gebouwen. Maar anders dan deze overgangen, die het leven daadwerkelijk bewaarden, lijkt de dood een paradox te zijn. Als paradox is de dood echter de meest nadrukkelijke gewaarwording van de betekenis van het leven. Begraafplaatsen zijn derhalve oorden die het leven beamen. Bij het lezen van namen en jaartallen worden we ons hier ook gewaar dat ons bestaan uiteindelijk – in weerwil van onze wens en wil dit naar eigen inzicht te vormen – in hoge mate afhangt van voorvallen, toevallen, noodlottigheid en fataliteit. Het toeval, de contingentie, heeft in ons bestaan een beduidender rol dan we wensen toe te geven. Het onverwachte dat op onze weg komt blijkt soms onherroepelijk, onvermijdelijk.

Eigen, onnavolgbare geschiedenis

Begraafplaatsen leren ons dat onze eigen voorstellingen

en ambities uiteindelijk relatief zijn en dat we er wellicht wijs aan doen datgene wat ons gegeven is te aanvaarden en te benutten. De aanwezigheid op begraafplaatsen, het slenteren door de lanen en langs graven, geschiedenissen. Het zorgt er voor dat we onze eigen geschiedenis als onnavolgbaar gaan ervaren. Als een eenmalig gebeuren in 'de Longue Durée' dat het verdient om haar voltooiing te vinden. Nu er nog tijd is voor wat ons gegeven is.

Mysterie van de dood

Sterven, de overgang naar een andere dimensie, is nog steeds een fundamenteel mysterie. Medisch kunnen we dit fenomeen wellicht vaststellen; existentieel laat het de mensheid verweesd achter. Alle culturen hebben mythen, symbolen en zelfs godsdiensten ontwikkeld om deze fundamentele overgang te duiden en vorm te geven. Au fond verdragen wij het niet, zeker in onze westerse traditie, dat we 'uitgesloten' zijn van dit fundamenteel mysterie. Het is onkenbaar en past niet in onze neiging alles te weet te komen, te controleren, te genezen. Het lijkt alsof we opnieuw moeten leren in een continuüm te leven waarin het levende verschijnt en verdwijnt; volgens een noodzaak die wij ons niet kunnen toe-eigenen. Ofschoon deze illusie wel steeds meer wordt gewekt. Begraafplaatsen

zijn oorden waar dit mysterie van het sterven pregnant aanwezig is. Derhalve kan men er verblijven, bespiegelen over het eigen bestaan en – door de tonaliteit van het 'parque' en eventuele ontmoetingen met anderen – zich opnieuw gesterkt en onbevreesd weten in het leven.

Verzoening met het noodlot

De intonatie van dit essay wil herinneren aan datgene wat wij beschouwen als het prille begin van onze beschaving: de Griekse, archaische episode. De periode van de mythe waarin de mens in een 'besloten' wereld leefde, voordat hij begon met nadenken over zijn bestaan. Het begin van de filosofie; het moment dat we trachten alles te doorgronden. In deze episode ontbrak het aan reflectie over de dood. De dood was reeds bij het begin bestemd en de mens schikte zich in zijn noodlot; fatum. Hij leefde blijmoedig in het bestaan dat voor hem was weggelegd. De dood was deel van deze cyclus. De weklachten bij de dood waren onderdeel van 'verzoening' met het komen en gaan der dingen. Met de komst van de reflectie, de filosofie en later de metafysica, de godsdienst en de christelijke heilsleer is een attitude gegroeid waarin de dood als natuurlijke finaliteit ondenkbaar werd. Velerlei projecties over deze overgang in de zin van een

'bestemming' dienden zich aan. Het leek onaanvaardbaar dat de energie van een leven met de dood weer terug zou keren in een onophoudelijke cyclus van verschijningen. In een amorfe substantie die zich steeds weer vormt en toont. Begraafplaatsen. Graven. Namen. Data. Het zijn memoranda van levenslopen. Biografieën die wij ons wensen te herinneren. Die we nabij brengen en in die zin ook levend houden. In het Genealogisch Archief worden 'verschijningen' van levens op de begraafplaats in uniciteit dan ook expliciet gemaakt; hun levensloop en de wereld waarin deze zich voltrok.

Ontoegankelijke ervaring

Sterven – het proces van heengaan, van overgang – is een thema dat de culturele geschiedenis van de mensheid vanaf haar prille begin heeft gedomineerd. In uiteenlopende domeinen is getracht uitdrukking te vinden voor een gebeuren dat zich in haar verloop in toenemende mate onttrekt aan ons begrip. Van architectuur, literatuur, theater en muziek tot uiteindelijk filosofie en metafysica (godsdiensten). Wij blijven als buitenstaanders achter in een gebeuren dat zich niet meer mededeelt. We worden steeds meer buitengesloten in een ervaring die de stervende noodzakelijkerwijs ondergaat naar een toestand

Anne Teresa De Keersmaeker en Jérôme Bel
3Abschied
 Gustav Mahler's *Das Lied von der Erde – Der Abschied* (1908)
 in een bewerking van Schoenberg, waarbij Anne Teresa De Keersmaeker en Jérôme Bel in een indrukwekkende choreografie (2008) het 'sterven' nader trachtten te komen.

die voor ons ontoegankelijk blijft. Tot het moment dat we haar zelf ondergaan. Aan allen zal deze overgang zich dan openbaren. Maar ook dan is dit 'deelachtige' onoverdraagbaar. We proberen te volgen, te verstaan, bij te staan. Maar blijven uiteindelijk bevreemd achter. Het ontgaat ons; telkens weer. En juist dit – de bevreemding – is sinds onze herinnering reikt de beweeggrond om deze 'weg', deze 'Rite de Passage', te markeren met ons denken, met artefacten, met architectonische objecten, beelden, afbeeldingen, muziek en teksten.

Das Lied der Erde – Der Abschied

Die Sonne scheidet hinter dem Gebirge.
 In alle Täler steigt der Abend nieder
 Mit seinen Schatten, die voll Kühlung sind.
 O sieh! Wie eine Silberbarke schwebt
 Der Mond am blauen Himmelssee herauf.
 Ich spüre eines feinen Windes Wehn
 Hinter den dunklen Fichten!

Der Bach singt voller Wohllaut durch das Dunkel.
 Die Blumen blassen im Dämmerchein.
 Die Erde atmet voll von Ruh und Schlaf,
 Alle Sehnsucht will nun träumen.
 Die müden Menschen gehn heimwärts,
 Um im Schlaf vergeßnes Glück
 Und Jugend neu zu lernen!
 Die Vögel hocken still in ihren Zweigen.
 Die Welt schläft ein!

Es wehet kühl im Schatten meiner Fichten.
 Ich stehe hier und harre meines Freundes;
 Ich harre sein zum letzten Lebewohl.
 Ich sehne mich, o Freund, an deiner Seite
 Die Schönheit dieses Abends zu genießen.
 Wo bleibst du? Du läßt mich lang allein!
 Ich wandle auf und nieder mit meiner Laute
 Auf Wegen, die vom weichen Grase schwellen.
 O Schönheit! O ewigen Liebens – Lebenstrunkne Welt!

Er stieg vom Pferd und reichte ihm den Trunk
 Des Abschieds dar. Er fragte ihn, wohin
 Er führe und auch warum es müßte sein.
 Er sprach, seine Stimme war umflort:
 Du, mein Freund,
 Mir war auf dieser Welt das Glück nicht hold!
 Wohin ich geh? Ich geh, ich wandre in die Berge.
 Ich suche Ruhe für mein einsam Herz.
 Ich wandle nach der Heimat, meiner Stätte.
 Ich werde niemals in die Ferne schweifen.
 Still ist mein Herz und harret seiner Stunde!

Die liebe Erde allüberall
 Blüht auf im Lenz und grünt
 Aufs neu! Allüberall und ewig
 Blauen licht die Fernen!
 Ewig... ewig...

Gustav Mahler

*De zon verdwijnt nu achter het gebergte
 In alle dalen valt de avondschemer
 Met lange schaduw die verkoeling biedt
 O Zie! Zie, als een zilvergondel
 Zweeft de maan de blauwe hemelzee voorbij
 Ik word gewaar hoe zoet een windje waait
 Achter de donkere dennen*

*De beek zingt zeer welluidend in het donker
 De bloemen bleken in de schemerschijn
 De aarde ademt vol van rust en slaap
 Alle hartstocht mag nu dromen
 Vermoeide mensen gaan huiswaarts
 Om in slaap voorbij geluk
 En jeugd weer te beleven
 De vogels zitten stil op tak en twijgen
 Wat leeft slaapt in*

*Het voelt nog koel, de schaduw van de dennen
 Ik sta maar hier te wachten tot mijn vriend komt
 Ik wacht op hem als laatste afscheidsgroet
 Je zegent mij, o vriend, om aan jouw zijde
 De schoonheid van de avond te genieten
 Waar blijf je? Je laat me lang alleen!
 Ik wandel heen en weer, bespeel de citer
 Terwijl het vocht het zachte gras doet zwellen
 O schoonheid, o eeuwige liefdes – levensdronken nacht!*

*Hij steeg van 't paard en reikte hem de dronk
 Ter afscheid aan. Toen vroeg hij hem waarheen
 Hij reisde en ook waarom, waarom toch dit moest zijn
 Hij sprak, en zijn stem was wat omfloerst:
 Jij, mijn vriend
 Mij was dit aards bestaan geluk ontzegd!
 Waarheen ik ga? Ik ga uit zwerven in de bergen
 Ik zoek de luwte, luwte voor mijn eenzaam hart
 Ik wandel naar de hemel hier op aarde
 Je ziet me nooit meer in de wijde wereld
 Stil zit mijn hart te wachten tot het tijd is*

*Die lieve aarde, al, overal
 Bloeit op elk jaar en bloeit als nieuw
 Al, overal en eeuwig
 Blauwig licht de verte
 Eeuwig, eeuwig, eeuwig
 Eeuwig, eeuwig, eeuwig
 Eeuwig, eeuwig, eeuwig...*

Eén dag, aardedonker ingekleurd door de dood, inspireerde paradoxaal genoeg tot het tijdperk van licht.

João Glama Strobërle (1708 – 1792)
Allegorie van de aardbeving van 1755
Museu Nacional de Arte Antiga, Lissabon

François-Marie Arouet (1694 – 1778), known as Voltaire
Op het titelblad van Voltaires boek over de filosofie van Newton verschijnt Émilie du Châtelet als de muze van Voltaire. Zij weerspiegelt Newton's hemelse inzichten naar Voltaire.

Immanuel Kant (1724 – 1804)
Kritiek van de zuivere rede
Titelblad van de eerste druk, 1781

De dood als normaal gegeven

In deze publicatie voor de Begraafplaats Tongerseweg wordt niet getracht een antwoord te vinden op het vraagstuk van de dood of andere initiaties. De intentie van deze verhandeling is om deze vraagstukken voortdurend van actualiteit te voorzien. Ze als vanzelfsprekende fenomenen in het dagelijkse bestaan onder te brengen. Omdat ze aan deze alledaagsheid hun normaliteit ontleen en hun werkzaamheid uit kunnen oefenen door aan te sporen het bestaan te evalueren. Vooral in de 'culturele programmering' en de uitwerking van het 'genealogisch archief' wordt uitgesproken opmerkzaamheid aan dit vraagstuk verleend. Deze publicatie en haar uitwerking is een aansporing om het fenomeen van de dood als een normaal gegeven toe te laten in het alledaagse besef van het leven, als een aanhoudende aansporing de gegeven tijd al bespiegelend te ondergaan.

Contingentie

Contingentie is in de samenhang met het sterven en de dood van eminente betekenis. Contingent is alles wat op toeval berust. Indien we ons de gelegenheid gunnen na te denken over de gronden van ons bestaan, kunnen we alleen naar tot de vaststelling komen dat de werkelijk

ingrijpende gebeurtenissen in onze existentie op toeval berusten: onze geboorte, de liefde die we opvatten voor iemand of iets, ons sterven, onze dood. Terwijl we anderszits door onze (westerse) cultuur voortdurend doordrongen worden door het besef dat ons leven bepaald wordt door onze vrije wil, opvoeding en educatie. Daarbij doet het christelijk denken ons geloven dat alles 'elders' bepaald wordt. We menen heer en meester te zijn over ons bestaan, hetgeen marginaal ook het geval is. We streven ernaar steeds meer controle te verwerven, ook met behulp van medische en zelfs cosmetische ingrepen. Maar uiteindelijk zullen we moeten erkennen dat we overgeleverd zijn en dat we ons in de grond gelukkig moeten prijzen geborgen te zijn in een eeuwig, cyclisch komen en gaan. Vreugdevol en betekenisvol kunnen zijn in de tijd die ons gegeven is. 'Carpe Diem'.

Zwarte bladzijde leidt tot Verlichting

Dat contingentie van eminente betekenis is en bepalend in het handelen van de mens, verhaalt zich in onderstaande gebeurtenis. In de ochtend van 1 november 1755, Allerheiligen, vond in Lissabon een van de meest vernietigende en dodelijke aardbevingen in de geschiedenis plaats. De beving had een kracht van negen op de schaal

van Richter. Het epicentrum lag 200 kilometer uit de kust, in de Atlantische Oceaan. De aardbeving werd gevolgd door een tsunami en een brand die Lissabon vrijwel geheel vernielde. Een geologisch incident, volstrekt betekenisloos in geologisch perspectief, bracht een totale ommekeer teweeg in de perceptie van de mens. De ogenschijnlijk willekeurige dood van tienduizenden beïnvloedde in extreme mate het leven in Europa. Bijvoorbeeld bij schrijvers en filosofen als Voltaire en Immanuel Kant. Eén dag, aardedonker ingekleurd door de dood, inspireerde paradoxaal genoeg tot het tijdperk van licht; van rede en vooruitgang. Het Europese denken van deze periode wordt in de filosofische historie aangeduid als de Verlichting, Aufklärung, Enlightenment, Siècle des Lumières. Een overtuiging waarin het positieve denken en de (praktische) rede het primaat verleend wordt en een vooruitgangsgeloof rechtvaardigt. Toeval, contingentie, in de geologische tektoniek oncontroleerbaar zoals bij vele catastrofes, bleken van werkelijke betekenis te zijn; niet onze filosofische of metafysische voorstellingen en pogingen het bestaan te beheersen.

Romeins sarcofaag
Simpelveld

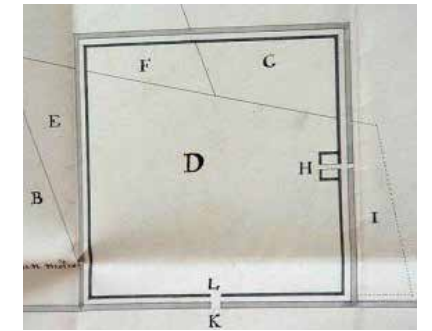
Louis Kahn
Fisher House
Hatboro, Pennsylvania

Rudolf Schwarz
Doopvont
Fronleichnam Aachen

Kerkhof San Michele
Venetië

Jean François Soiron (1755-1812)
Ontwerp Tongerse Begraafplaats
Maastricht (1809)

overweging

Potentieel

De uitbreiding van de begraafplaats is een 'afsluiting'. De contouren van de begraafplaats worden definitief getrokken. Een verdere uitbreiding is niet meer mogelijk. De uitbreiding is derhalve een herbezinning op de begraafplaats als geheel. De uitbreiding voorziet in diverse varianten van uitvaart. Crematie (optioneel), bovengronds begraven, inschuifgraven, etc. Dit betekent een heroriëntatie op het vraagstuk van de dood en de omgang met grenzen en overgangen van de menselijke existentie. Zowel in fysieke condities, landschap en architectuur als in de culturele programmering. De begraafplaats vormt in wezen en uiteindelijk een belangrijk archief van de genealogische geschiedenis en individuele biografieën van de bevolking van Maastricht. Het project is in die zin een belangrijke aanleiding om voorstellen te ontwikkelen voor de omgang met genealogische archieven, biografieën en de wijze van 'mededelen' aan de bevolking. De transformatie of conversie voorgesteld in deze publicatie voltrekt zich op een aantal niveaus: het gebied van funeraire modi, het park als openbare ruimte, als culturele ontmoetingsplaats en als actualisering van een monument 'an sich'.

Mentaal / Filosofisch

Leidraad voor het project is de historische, binnen de funeraire cultuur passende tekst: VITA MUTATUR NON TOLLITUR. Oftewel het leven wordt veranderd, maar niet weggenomen. In dit concept voor de Tongerseweg wordt de dood niet gezien als een finaliteit in een causaal en lineair proces, maar opgevat als een van de vitale elementen in de cyclus van het leven. Finaliteit verleent betekenis aan de levensloop; ze bewerkt richting, inzicht en gelatenheid. In het ontwerp vindt de affirmatieve houding ten opzichte van deze transformatie uitdrukking in verschillende aspecten. De connectie met normale processen in de openbare ruimte. De celebratie van de menselijke existentie in cultuur. De nadrukkelijke aanwezigheid van genealogische gronden (archieff). De opwekkende stemming van inrichting en architectuur. Maar bovenal in de expliciete bestemming van andere rituelen die verwijzen naar de cycli. Zoals de aangegane verbintenissen in het leven (doop, huwelijk, etc.) of zelfs het aangaan van het leven (geboorte) en het ontvlechten van die verbintenis, namelijk de dood.

Conversie

Net als het fameuze kerkhof San Michele, op een eiland voor de stad Venetië, is de Begraafplaats Tongerseweg een relict uit de tijd van Napoleon, oftewel de Franse episode van Maastricht. Napoleon gaf destijds opdracht om begraafplaatsen vanwege hygiënische redenen aan te leggen in een betrouwbare distantie tot de stad en haar bewoners. In dit geval bereikbaar over de weg naar Tongeren. De eerste formatie, een kwadraat van 'honderd bij honderd meter afgebakend met een gracht en een muur van twee meter zeventig hoog' werd ontworpen door de Maastrichtse stadsarchitect Jean François Soiron in 1809. Een eenvoudig maar overtuigend ontwerp dat slechts ten dele werd uitgevoerd.

Uitbreiding door de jaren heen

Wat volgt is een proces van toevoegingen en aanpassingen die de helderheid van dit bescheiden begin nooit hebben geëvenaard. Ondanks de ingetogen toegang die architect Boosten realiseerde aan de Javastraat op basis van de orthogonale lanenstructuur, is deze begraafplaats nooit voltooid als een coherent en betekenisvol geheel. Met uitzondering van het historische deel is de begraafplaats momenteel een aaneenschakeling van uitbreidingen

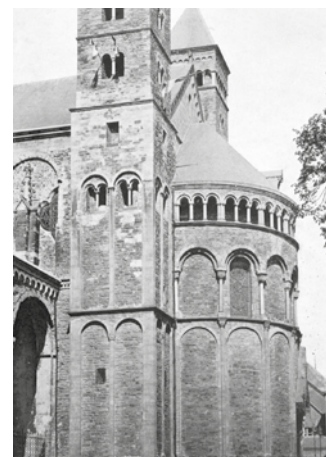
zonder enige eindregie, denkraam en vorm. Ad hoc lijken oplossingen te zijn bedacht, maar het ontbreekt aan een duidelijk psychische; aan een identiteit.

Toekomstambitie

Aan deze publicatie ligt de ambitie ten grondslag om de Algemene Begraafplaats te voltooien als een samenhangend geheel. Als duidelijk afgebakend gebied te midden van een verstedelijkte omgeving op basis van een hedendaagse en toekomstgerichte gedachtegang over de dood. De ambitie is een proces in gang te zetten waarin de dood een vanzelfsprekende, zelfs onontbeerlijke plaats zal verkrijgen in onze alledaagse ervaring, omdat hij er van nature ook toe behoort. In een eventuele uitwerking van deze publicatie zullen alle elementen ingezet worden om deze ambitie te realiseren en de begraafplaats weer tot een betekenisvol oord in de stad Maastricht uitdrukking te verschaffen.

Aansluiting vinden

De primaire omkering, de conversie, is het mentaal herbestemmen van dit gebied van een begraafplaats met een introverte stemming naar een 'Parque'. Opzettelijk wordt hier dit Franse begrip gebruikt, vanwege een zekere

OnzeLieve-Vrouwebasiliek
Sint-Janskerk
Sint-Servaasbasiliek

Reinier de Huy
Doopvont,
Sint-Bartholomeüskerk,
Luik (1107-1118)

De primaire omkering is het mentaal herbestemmen van een begraafplaats met een introverte stemming naar een 'Parque'.

nonchalance. Ongedwongenheid versus een nadrukkelijk formele omgeving. Een (optisch) open gebied met een heldere en uitnodigende atmosfeer, waarin de neiging te dwalen, rond te dolen, te ontspannen, doch nadenkend te verwijlen besloten ligt. Simultaan en contrair aan deze ambitie hedendaagse of toekomstige tendensen in het domein van 'uitvaarten' te ontsluiten, was het voor de Begraafplaats Tongerseweg urgent om deze plaats tevens aan te sluiten op de wezenstrekken van de context van het gebied waartoe Maastricht geologisch, historisch en cultureel behoort. Al in de fase van het toenmalige Masterplan zijn deze karakters vrij direct gehonoreerd, om deze in de fase van ontwerp verder te kunnen nuanceren. Bronnen voor het Masterplan en deze publicatie werden als vanzelfsprekend gevonden in de wezenstrekken van de Maaslandse cultuur (Mosan).

Romanesque

In het ontwerp wordt sterk geanticipeerd op een de episode waarin steden als Maastricht, Luik en Aken gesticht werden: de vroege middeleeuwen. In deze epoche werd de architectuur gekenmerkt door een monolithisch karakter. Gesloten, massieve wanden met kleine ramen: een zeer precieze en gedempte maar sterk sacrale lichtvoering. Het

monolithisch exterieur onder gebruikmaking van plaatse-lijke bouwmaterialen, het principe van noodzakelijkheid en soberheid (het elementaire), helderheid, zichtbaarheid van tektoniek, ingetogen lichtval en schemer, intuïtieve expertise. Al deze elementen zijn van importantie voor het ontwerp van de gebouwen en objecten voor de begraafplaats. Wat fundamenteel zal verschillen is de diep religieuze, christelijke intentie. Onze ontwerpen kennen geen metafysische grondstemming, maar wel een tonaliteit die neigt naar contemplatie, naar 'silence'. Ze trachten aan te zetten tot overdenking. De stijl wordt in de architectuur-geschiedenis aangeduid als 'Romaans'.

Herkenbare stijlelementen

'Romanesque' betekent dat er geen sprake was van een uniforme stijl, wel van identieke stijlelementen. Ieder gebied in het toenmalige Europa kende haar eigen variant van deze Romaanse bouwstijl. De verwachtingsvolle, blijmoedige architectuur van het romaneseque is als stijlperiode zeer betekenisvol geweest voor de lokale cultuur van Maastricht en omstreken (Maasland/Mosan). En niet alleen in de architectuur is deze episode herkenbaar, ook in het domein van de beeldhouwkunst zijn deze kenmerken en varianten aan te wijzen. In dit tijdperk

waren sculpturen belangrijke narratieve, verhalende instrumentaria. Het volk was overwegend ongeletterd en door de symboliek en structuur van de sculpturen konden belangrijke thema's uit de christelijke dogmatiek en wereldlijke gebeurtenissen verbeeld worden. Met name de ingangen van kerken, de portalen, werden hiervoor gebruikt.

Ruraal

Stedenbouwkundig wordt de begraafplaats door de auteurs van deze publicatie opgevat als deel van een verbindende structuur van parken en pleinen nabij het centrum van Maastricht. Maar ook als deel van de zeer nabije buitengebieden met een hoog landschappelijk en zelfs agrarisch karakter. Ofschoon Maastricht een stad is met een omvangrijke geschiedenis, is zij vanwege deze karakteristiek niet ' urbaan' maar 'ruraal' te noemen. Maastricht kent weliswaar een vroege industriële ontwikkeling maar kan, net als de regio waarin het zich bevindt, gekenschetst worden als een economie gebaseerd op mineralen, grondstoffen en landbouw.

Open en toegankelijk karakter

In de samenhang van pleinen, perken en buitengebieden

wordt de toegankelijkheid van deze gebieden overgedragen op de Tongerseweg in zijn geheel. Het besloten karakter van de begraafplaats, hetgeen benadrukt wordt door de architectonische elementen van muur en heg, zal getransformeerd worden naar openbare ruimte, culturele ontmoetingsplaats en 'Parque'. Vanwege de beperkte toegankelijkheid en bescherming van kostbaarheden wordt de begraafplaats in ons ontwerp omzoomd met een 'hekwerk' met poorten op diverse plaatsen. Dit hekwerk is een landschappelijk element dat in maatvoering en materialisering de uitgangspunten van de architectuur volgt. Het element zal namelijk in het kader van coherentie tevens worden toegepast in de gebouwen. Als landschappelijk element voorziet het hek in de behoefte het gebied af te sluiten, maar het drukt anderzijds zijn architectonisch stempel om het geheel van openheid en transparantie.

Area

Landschappelijk en dendrologisch wordt de begraafplaats op het moment gedomineerd door elementen die het karakter van het oord van de dood benadrukken, zoals dennen en taxus. In de nieuwe opzet wordt gestreefd naar een psyche die de continuïteit van de levenscycli van generaties onderstreept. In het ontwerp is gezocht naar

Pala 'd'Oro / antependium
(eerste kwart 11^e eeuw)
83 x 121 cm, Dom van Aken
Metallurgisch werk

een blijmoedige, opgewekte karakterisering van de uitbreiding (Area Sepulturae) en derhalve beïnvloeding van het hele domein tot een 'verkwikkende' plaats. Dit wordt bereikt door de accentuering van licht (openheid) en het gebruik van bomen en planten die refereren aan het rurale en de cycli van seizoenen. Vooral lokaal voorkomende soorten (hoogstam) fruitbomen als (wilde) appel en peer (Rosaceae) worden ingezet. In dit aspect zijn natuurlijk ook symbolische connotaties voorhanden, maar alhier wordt de gewone toegankelijkheid en het gebruik op de voorgrond gesteld.

Architectuur dient de natuur

Architectuur maakt deel uit van het landschappelijk beeld. In de executie wordt hier eveneens aan gerelateerd zoals bijvoorbeeld de toepassing van mosdaken. Verder is de architectuur dienend in het totaalbeeld van het gebied. Gebouwen als coulissen voor andere landschappelijke elementen.

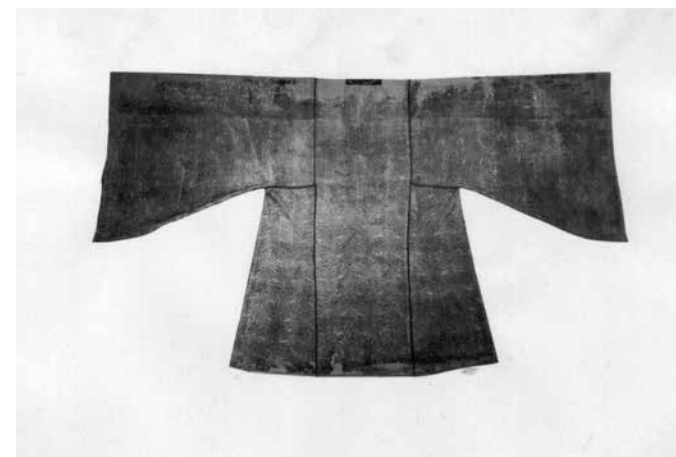
Parataxis

In de onderscheiding en spreiding van diverse gebouwen in een samenhangend patroon - verbonden met de hoofdasen op de begraafplaats - is gebruik gemaakt van een

narratief (verhalend, ordenend) principe uit de vroege Romaanse episode. Eerder als Romanesque beschreven. Dit verhalend principe ging vooraf aan de ontdekking of uitvinding van het lineair perspectief in de Renaissance, vanaf 1300 in Italië. Een principe waarin het gehele verhaal in één perspectief wordt verteld; in een enkele blik. Dit principe wordt beschreven als hypotaxis. In de parataxis echter wordt het verhaal opgedeeld in verschillende fragmenten. Verhalen die tot een geheel behoren maar in zichzelf een eigenstandig beeld opleveren. Dit principe is sterk van invloed geweest op de ontwerpen, de functies en de situering van de gebouwen. Allen met eigen identiteit, doch één coherent geheel.

Parament

De gebouwen zijn 'bekleed' met een structuur die is afgeleid van de textielen die in de Romaanse episode van Maastricht als 'paramenten' werden gebruikt. In deze publicatie zijn deze paramenten letterlijk gebruikt om de diverse gebouwen in een structuur van parataxis te bekleden. In de fase van definitief ontwerp die hier normaliter op volgt, zou dit idee een praktische uitwerking behoeven in materiaal en structuur.

Paramenten (diverse liturgische gewaden)
Westbau, Onze-Lieve-Vrouwebasiliek,
Sint Servaas-basiliek, absis Servaas

Ruimte ontstaat door omhulling

In de 19^e eeuw, achteraf gezien een periode van vele innovaties op allerlei gebieden, bestond er een fundamentele discussie over de grondslagen van architectuur. Men meende aan hand van de klassieke architectuur, met name de Griekse, deze grondtrekken te kunnen afleiden. Aan de ene zijde van het spectrum was er de opvatting dat architectuur bestond bij de gratie van haar tektoniek, de constructie. Ruimte ontstaat door het oprichten van een tektonische structuur. Diametraal was de opvatting dat ruimte pas ontstaat door haar omhulling, haar wanden, haar 'Ge-wand' (de discussie speelde zich vooral af in het Duitse cultuurgebied); een woord dat wij zouden vertalen met 'kleed' of 'gewaad'. In de contouren van het ontwerp voor de uitbreiding van de Begraafplaats Tongerseweg is ons voorstel dit concept van architectuur, oftewel het denken in termen van 'Ge-wand' te volgen. Ook hier grijpen we wat het 'gewaad' betreft terug op dezelfde episode.

Kostbare en gewijde gewaden

In de Romaanse periode van de Middeleeuwen waren textielen Byzantijns van motief. Deze stoffen, vaak zijde afkomstig uit het oosten, werden gezien als zeer waardevolle relictien. Ze waren als geschenken bedoeld of werden

verhandeld. Kerkelijke gezagsdragers droegen gewaden. Deze liturgische gewaden werden beschouwd als kostbaarheden vanwege hun weeftechnieken en materialen, maar vooral vanwege hun herkomst en gebruik. Paramenten zijn gewijde gewaden die aan de persoon die zich er mee omgeeft, derhalve een bijzondere status verschaffen. Ze werden als kostbare relictien bewaard in kerken; de Sint Servaas bezit in haar collectie nog steeds fragmenten van deze gewaden.

Historische referenties

In onze ontwerpen achten wij het belangrijk deze referentie te tonen, zelfs tastbaar te maken in de uiterlijke verschijningsvorm van dit boek. Naderhand zoeken we naar een innovatieve oplossing voor de wanden die voldoet aan dit beeld en daarmee een eigentijdse voortzetting van deze historische referentie kan dragen.

Materialisering

Het project is in sterke mate afhankelijk van de uitvoering. In een vroeg stadium zal worden gezocht naar kandidaten die met hun expertise bij kunnen dragen aan de uitwerking van het ontwerp. Paradigma's bij de executie zijn: eenvoud, beheersbaarheid van constructie, duurzaamheid

en gering onderhoud van materialen (weersbestendigheid), slijtvastheid bij wisselingen van insceneringen, eenvoudige klimatologische voorzieningen, gebruik van nobele materialen en afwerking. De gebouwen in het ontwerp dienen daarbij zo economisch mogelijk te voorzien in thermische kwaliteiten. In principe wordt zoveel mogelijk een analogie/correspondentie gezocht met de natuurlijke, seizoensgebonden omstandigheden en wordt deze situatie enigszins gecorrigeerd met additionele techniek. De thermische kwaliteiten worden beïnvloed door verdieping in het terrein, de toepassing van mosdaken, de gesloten wanden (vooral aan de zuid- en zuidwestelijke zijde), natuurlijke ventilatie bij (raam)openingen en het gebruik van textiel (lichtfilters).

Hekwerk

De dood - en dus ook een begraafplaats - dient een gangbaar element te zijn in een gemeenschap van mensen. Passend binnen deze opvatting is het de intentie om dit oord optisch te verbinden met haar omgeving en haar karakter te verlenen van een openbare, publieke ruimte. Een gedenkpark dat uitnodigt om te vertoeven en te wandelen, maar dat tegelijkertijd fysiek afsluitbaar is bij het vallen van de avond conform de traditie en regelgeving. De Begraafplaats Tongerseweg wordt nu omgeven door een hoge haag van coniferen, met name aan de zijde van de Javastraat. Opvallend is dat aan de zijde van de Tongerseweg sinds het proces van het Masterplan een open situatie is ontstaan aan het einde van de muur. Helaas afgesloten met harmonicadraad, waardoor wederom een defensief beeld ontstaat.

Uitnodigend karakter

Het karakter van het hekwerk, vanaf het einde van de muur aan de Tongerseweg tot en met de ingang van de Joodse begraafplaats dient bijna sculpturaal een uitnodigend karakter te dragen. In het hekwerk zijn een drietal poorten voorzien. Een toegang tot de parkeerplaats aan de Planetenhof. Een hoofdingang, die aansluit op

een hoofdas vanaf een tegenoverliggende ingang aan de Tongerseweg. En tenslotte een ingang in de nabijheid van de zendtoren aan de andere zijde van de as, beginnend bij de ingang Javastraat.

Transitie tastbaar maken

Voor het ontwerp van dit hekwerk is kunstenaar Marien Schouten gepolst. Hij maakte onder andere vensters voor de Onze Lieve Vrouwebasiliek en het hekwerk van de Majellakerk in Amsterdam. Daarnaast gebruikt hij het motief van het hekwerk in zijn oeuvre. Zijn werken zijn onder andere in het bezit van het Stedelijk Museum in Amsterdam. Met name de Joodse begraafplaats behoeft in onze ogen een andere toegang, die leidt naar de ceremoniële poort in de wand die een gedeelte van de begraafplaats omgeeft. Het hekwerk wordt gezien als een vitaal, initiërend element in de duiding van de begraafplaats. In de transitie van een gebied dat onttrokken wordt aan onze waarneming door een haag, naar een park dat op een vanzelfsprekende wijze deel uitmaakt van de dagelijkse realiteit van de bewoners en bezoekers van de stad Maastricht.

Landschap

In het prachtige historische gedeelte van de begraafplaats

overheerst een negentiende eeuwse vegetatie van monumentale grafzerken en coniferen. Dit roept beelden in herinnering van een romantisch-melancholisch beeld van de dood, zoals ons dat bekend is van de schilderijenreeks 'Toteninsel' (1880) van Arnold Böcklin. De uitbreiding van de begraafplaats tot aan de Planetenhof, in de nabijheid van de zendmast, moet een uitstraling krijgen die tegengesteld is aan dit historische gedeelte bij de oorspronkelijke ingang aan de Tongerseweg.

Overtuigende landschapsarchitectuur

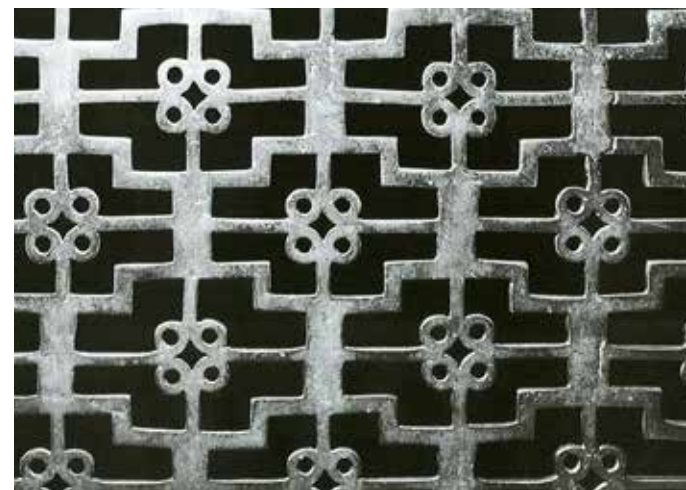
De stemming of atmosfeer in de uitbreiding dient open, licht en ruim te zijn. Het gebruik van seizoensgebonden bomen wordt daarbij bepleit. Deze atmosfeer zou zich ook moeten mengen met de bestaande grafvelden langs de Javastraat, waar zones zeer dicht beplant zijn met overjarige coniferen. Dit biedt tevens de mogelijkheid om de grafvelden toegankelijker te maken. Voor de ontsluiting van de uitbreiding en de herschikking van het bestaande is het werk van landschapsarchitect Jacques Wirtz uit Antwerpen uitmuntend referentiemateriaal. De proeftuinen van Wirtz International Landscape Architects zijn gevestigd in Schoten-Antwerpen. In de persoonlijke contacten toonde Wirtz zich zeer enthousiast over dit

project en haar achtergronden. Niet in de laatste plaats omdat een opdracht voor een monumentale begraafplaats als Maastricht zijn oeuvre als landschapsarchitect zal completeren. Het overtuigende van de ontwerpen van dit bureau is het natuurlijk gebruik van bomen en planten en de bijzondere kwaliteit van licht die dit veroorzaakt. De rust die zij op een vanzelfsprekende manier weten te bewerken in hun projecten.

Verbinden van natuur en architectuur

Het streven is een interessante verbinding te bereiken tussen architectuur en dendrologie, de bomen. Hun gestalte in het zomerbeeld en hun kenmerkende tektoniek in het winterbeeld. In deze publicatie zijn beide elementen zodanig met elkaar in samenhang gebracht dat de monolithische gestalten van de gebouwen als het ware coulissen vormen voor de gestalten van de bomen. Hun schaduwen in de zomer en hun grafisch beeld in de winter. De fragmenten, de 'paratactische' nevenschikende spreiding van de gebouwen en architectuur is daarbij het uitgangspunt. Het gebied dient doortrokken te worden met paden die de grafvelden toegankelijk maken, de gebouwen met elkaar verbinden en de mogelijkheid bieden om te wandelen. Het Plein tussen Aula en Rust-

toepassing

Fränkisches Gitter (800 n.Chr.)

Dom van Aken

Keltisch/Germaans hekwerk van brons, te midden van Romeins/klassiek hekwerk.

Ramen in wit albast

Marien Schouten (Andel, 1956)
Westgevel Onze-Lieve-Vrouwebasiliek, Maastricht

ruimte vormt het centrale element. Onder dit plein bevindt zich een omvangrijke ruimte, met in de wanden capaciteit voor 400 à 500 zogenaamde inschuifgraven.

Parque

Het streven is om het fenomeen van de dood uit haar verborgenheid en periferie te bevrijden en als normaliteit nabij het bestaan te brengen. Derhalve is het evident het historische gedeelte met de monumentale ommuring buiten beschouwing te laten, maar de latere uitbreidingen langs de Javastraat met de compacte begroeiing van conifeerachtigen optisch veel transparanter te maken. Hetzelfde geldt voor de grafvelden en lanen (veel bomen zijn al zeer oud en fragiel), en het gehele terrein beginnend bij de muur aan de Tongerseweg. De uitbreiding aan de Planetenhof, tot aan de ingang van het Joodse gedeelte, zal worden voorzien van een metalen hekwerk. Dit hekwerk is voorzien van diverse poorten waardoor het geheel optisch toegankelijk wordt, maar fysiek gesloten kan worden op de tijden waarop begraafplaatsen (en soms ook parken) normaliter worden afgesloten. Voor het ontwerp dient een hekwerk van Marien Schouten als referent; een ontwerp dat als element herhaaldelijk in zijn oeuvre is gebruikt; zeer expliciet bij de Majellakerk in Amsterdam.

Verfijnd en intiem

Wat de vegetatie of dendrologie betreft, is het voorstel bij uitstek bomen te gebruiken. Begroeiing die zich analoog aan de seizoenen ontwikkelt. Zoals de ontwerpen van Jacques Wirtz, die op haast natuurlijke, klassieke wijze parken kan inrichten met een zeer verfijnde sensibiteit voor licht en schaduw. Als referentie is ook gekeken naar de Place de Vosges in Parijs. Een klein, binnenstedelijk park dat omringd door een hekwerk met afsluitbare poorten een zeer aangename intimiteit weet te veroorzaken; terwijl het zich tegelijkertijd in een qua verkeer intensief gebruikte omgeving bevindt.

Plek voor rust en reflectie

De Begraafplaats Tongerseweg zou een plaats moeten worden van stilte. Met op de achtergrond de ruis van de stad. Waar men wandelend, slenterend langs de paden, zo nu en dan verpozend op banken langs de lanen, de graven te midden van de bomen aanschouwend, namen en jaartallen lezend of mijmerend tijd kan doorbrengen. Alleen of in gezelschap. Waar men af en toe in gesprek kan raken met iemand, bekend of onbekend. Het verblijf in deze plaats, deze enclave, moet ons doen nadenken over onze existentie; even onttrokken aan de dwang van het

allegaagse. Straks bij de poort weer in het besef van de kostbaarheid van de tijd van leven en beter bestand tegen vele banaliteiten die ons te veel in beslag nemen. Immers, zoals Hendrik de 8ste van Engeland terecht stelde: "Of all losses, time is the most irrecuperable for it can never be redeemed."

Banken

Vergelijkbaar met andere begraafplaatsen is de Begraafplaats Tongerseweg nauwelijks voorzien van banken langs de lanen of in de buurt van graven. Uit ervaring een onbegrijpelijke constatering: op de begraafplaats bevinden zich over het algemeen mensen van een zekere leeftijd. Zij leggen op een begraafplaats van deze afmeting de nodige afstanden af, het traject naar de begraafplaats niet meege-rekend. Men bezoekt begraafplaatsen niet 'even', althans zelden. Meestal wil men in de nabijheid van een geliefde, iemand waaraan men hecht, enige tijd verpozen. Bloemen brengen en schikken in een vaas, een kaars ontsteken. Mijmeren over de ander, over gebeurtenissen in beider levens, over het eigen bestaan. Het einde dat eens zal komen. De vreemdheid van de situatie. Ieder aan een ander eind van een spectrum. De onmogelijkheid zich verstaanbaar te maken.

Multifunctioneel gebruik

In deze omstandigheid die rust en stilstand gebiedt, is het passend dat bezoekers kunnen zitten. Er tijd kunnen doorbrengen. Deze publicatie voorziet banken te plaatsen naar een identiek ontwerp. Zowel binnen de Aula en andere gebouwen als buiten, verspreid over de begraafplaats. Deze bank is reeds als prototype gerealiseerd en geplaatst op een van de flanken van de Pietersberg. Een bank van vier meter lang, geschikt voor acht personen. Maar ook geschikt voor twee aan ieder uiteinde, twee in het midden nabij elkaar en alle andere varianten. In een uitvoering die qua maatvoering toegesneden is op het landschap van de begraafplaats en het (wisselende, geïmproviseerde) gebruik in het interieur; met name ook in de variabele scenario's voor de Aula.

Aula

Het dominantste gebouw op het terrein is de Aula. De Aula is het gebouw waar het afscheidsritueel plaatsvindt. Als monumentaal volume vormt het een contragewicht tegenover het flatgebouw aan de Planetenhof. De gesloten wand aan deze zijde is net als de wanden van de andere gebouwen bedoeld als achtergrond. Een achtergrond voor

Hekwerk Marien Schouten bij Gerardus Majellakerk Amsterdam

Voorstel voor dendrologie van Jacques Wirtz

Arnold Böcklin (1827–1901)
Die Toteninsel, 1880
111 × 115 cm, Kunstmuseum Basel

de silhouetten van de bomen op het terrein en voor de passanten die de paden bewandelen.

Onverwacht licht

De vitale ingreep in de aula is de brede hellingbaan, die zo onmerkbaar mogelijk naar beneden leidt. Een schemerige ingang (de narthex in een kerkgebouw) voert naar een domein waar men de duisternis verwacht. Een donkerte die geassocieerd wordt met het graf. Maar in plaats daarvan is er onvermoed een omvangrijke ruimte die doordrongen wordt door een lumineus licht. Een ruimte die men ervaart tijdens de 'afdaling'.

Theaterruimtes en crematiefaciliteit

Aansluitend aan deze heldere ruimte onder het terrein bevinden zich een theater en flankerende trappen die terug naar boven leiden. Naar een naastliggend, open terrein dat beplant is met solitaire bomen. Hier is een analogie gezocht met het Griekse theater waarin deze 'natuurlijke helling' en het verwantschap met het landschap een grote rol spelen. In de Aula bevindt zich parallel aan dit theater nog een soortgelijke ruimte. Kleiner, en daarmee geschikt voor een bescheidener, intiemer ritueel. De zondag is expliciet bestemd om deze ruimten te benutten

voor voorstellingen gerelateerd aan deze bijzondere plek en haar betekenis. Om te voorzien in de variëteit aan funeraire behoeften, is in de aula - sous-terrain - ook een optionele faciliteit opgenomen voor de techniek van crematie. Demografische onderzoeken toonden aan dat er sprake van een toenemende voorkeur voor cremieren als vorm van uitvaart.

Solum en terra

Cruciaal in het ontwerp van de Aula is het onderscheid dat bewust wordt aangebracht tussen 'bodem' en 'aarde' in het begrip 'grond', de fundamentele conditie voor de mens. De bodem is de grond waarop wij als levenden staan en ons voortbewegen. De aarde wordt daarentegen geassocieerd met de toestand van de dood en het graf; liggend en bewegingsloos. 'Solum' met licht; 'terra' met duisternis. Dit onderscheid, een 'scheiding' van voorstelling in de context van een begraafplaats, is het centrale motief geworden van het gehele project.

Connotaties van aarde

In deze publicatie en in het concept voor de Aula is het omkeren van deze betekenissen en bijbehorende ervaringen de leidraad. Door alle culturen heen worden rituelen

rond leven en dood geassocieerd met licht en donkerte, met aarde, met staan en liggen. Met essenties in vele verschijningsvormen. In de oorspronkelijke ritus van het begraven zijn de connotaties van aarde, waarin de overledene liggend te ruste wordt gelegd en vervolgens bedekt met aarde, directe associaties. Het Duitse woord 'Beerdigung' doet in deze het meest recht aan deze 'acte'. Het bedekken met aarde betekent duisternis en impliciet stilte en stilstand. Als levende worden we ons in deze omstandigheid bewust van deze fundamenteel andere conditie dan die waarin we zelf verkeren. Wij staan in het licht en rumoer van de wereld en aanschouwen met ontzag deze basaal andere, verbijsterende werkelijkheid.

Fastigium

Emblematisch voor onze gehele visie en cruciale architectonisch element in De Aula is een brede hellingbaan. Fastigium Declive, Aclive - dalend, stijgend. De hellingbaan voert van een relatieve donkerte in de narthex omlaag naar een optimum aan licht, ondergronds. Dit bewerkstelligt een grondige omkering in onze ervaring, gevoed door onze gangbare voorstellingen. De afdaling en de aanwezigheid in een ondergrondse overdaad aan licht, bij wijze van voorbereidend graf, offreert de mogelijkheid

de dood als overgang te beschouwen en hecht positieve associaties aan deze transformatie. Vanuit deze ruimte, die door de vloed aan licht positief gestemd is, voltrekt zich de gang naar de uiteindelijke bestemming. Bijvoorbeeld de crematie (eventueel flankerend aan dezelfde ruimte), het 'inschuifgraf' (eveneens in dezelfde ruimte) of via een omgekeerde weg naar boven naar een aardgraf op de begraafplaats.

Eenvoud biedt flexibiliteit

Als ontwerp is de Aula van een grote eenvoud, die een uitgebreid repertoire naar gebruik toelaat. Het hoofdmotief van de enscenering is natuurlijk het 'voorbereidend graf', het 'Fastigium', de afdaling ondergronds. In de plannen symmetrisch geprojecteerd. De internationaal vermaarde kunstenaar Jan Dibbets zou dit gebouw de nuances aan licht en uitzichten kunnen geven. In gesprek met hem bleek dat de helling verbonden dient te worden met een wand, om zodoende aan zeggingskracht te winnen. Deze wand heeft tevens een cinematografische functie. Voor de Aula zijn verder een aantal scenario's in opstelling ontwikkeld, om aan de wensen van nabestaanden tegemoet te komen, met meubilair dat het toelaat in korte tijd herschikt te worden.

Solum – Terra

Fastigium Declive / Aclive
(Hellende weg, dalend / stijgend)
Emblematisch voor de publicatie
Vita mutatur non tollitur

Plein

Het plein, met aan de ene zijde de aula en aan de andere de rustruimte, is in de structuur van lanen en paden nadrukkelijk een afwijkende ruimte. In de ervaring en intuïtie van mensen verwijst een dergelijke plaats, geflankeerd door gebouwen, naar een plein waar men samenkomt. Waar men elkaar begroet, soms een gesprek aanvangt. Vluchtig, voor even, soms wat langer; intens soms of even formeel.

In de structuur van deze publicatie wordt voortdurend gestreefd naar een verbinding van de beslotenheid van een individuele ervaring bij een uitvaart en de ontmoeting met anderen. Aan de randen van dit plein is een aantal grote achtpersoons banken gedacht, waar mensen kunnen verpozen, een gesprek voeren, wachten. De lichttoetreding van de ruimte onder het plein is op een onopvallende wijze verbonden met deze banken; de ondergrondse ruimte bestemd voor inschuifgraven.

Faciliteren van ontmoetingen

De hoofdader die wordt voortgezet vanuit een ingang aan de Tongerseweg wordt uitgebreid. Tussen Aula en Refrigerium ontstaat een prachtige open ruimte, badend in het licht, die weinig oriëntatie kent. Een ruimte die

uitnodigt om even te verwijlen, stil te staan. Alleen, of juist om een gesprek te voeren met iemand die men toevallig ontmoet. Waar men woorden van intimiteit mee wisselt of alledaagse. Een plaats waar men even doelloos kan slenteren. Als open ruimte is het plein de uitgesproken plaats voor ontmoetingen van mensen die er vanwege een uitvaart zijn en passanten. Vaak met soortgelijke achtergronden, recent nog of al verder in de tijd; maar steeds weer actueel. Herkenning, vertroosting van lotgenoten, of van eenieder die aandacht biedt.

Ruimte voor galerijgraven

Onder dit plein is een grote pleinachtige ruimte voorzien, waarvan de wanden eveneens benut worden voor eerder genoemde galerijgraven of inschuifgraven. Via subtiele openingen zou natuurlijk, zenithaal licht selectief toegelaten worden om deze ruimte een sedatieve lichte schemer te verschaffen. 'Sfumato', waardig. Deze ruimte zou een zeer grote capaciteit kunnen bieden wat galerijgraven betreft; de vraag naar dit type graven is al jaren aanwezig en neemt toe. Deze ruimte is toegankelijk via het onderste niveau – 'Terra' – van de Aula.

Refrigerium – Rustruimte

Aansluitend aan de uitvaart wordt vaak een 'maal' gebruikt. Een maaltijd ter herinnering en terugkeer naar het leven. Bij de moderne vormgeving en uitvoering van uitvaartgebouwen is het ongebruikelijk om een ruimte die voor dit doel bestemd is separaat van het hoofdgebouw te situeren. Daarnaast is het niet gangbaar dat deze ruimte ook gebruikt zou kunnen worden door bezoekers aan de begraafplaats, die niet betrokken zijn bij een specifieke uitvaart.

Berusting en ontmoeting

De ruimte is verdeeld in compartimenten, maar de verbinding met het geheel blijft optisch en akoestisch voor een deel gehandhaafd. Dit past ook binnen de intentie van onze visie – op diverse manieren worden er condities geschapen waarin mensen elkaar indien gewenst kunnen ontmoeten en ervaringen kunnen delen of mededelen. Omdat de dood in dit project als een gangbaar verschijnsel wordt opgevat, heeft ze ook een normale plaats binnen onze existentie. Derhalve wordt ook in dit domein de mogelijkheid gelaten elkaar te treffen. Naargelang de omvang van een uitvaart kan met deze ruimte geïmproviseerd worden. Het karakter van de ruimte is die van het

moment van berusting, loutering, ontmoetingen – soms van geanimeerde gesprekken; 'hernieuwde banden'. Het gebouw heeft slechts beperkte faciliteiten; al naar gelang men dat wenst wordt gebruik gemaakt van externe catering. Dit alles passend binnen de sereniteit van de plek als park en begraafplaats.

Galerijgraven – Inschuifgraven

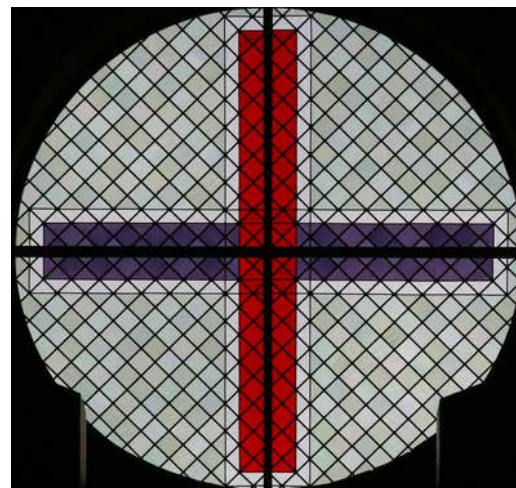
Onderzoek naar wensen en voorstellingen omtrent de wijze van uitvaart toont aan dat er naast een sterk stijgende voorkeur voor crematie, ook een groeiende wens is om bijgezet te worden in een inschuifgraf in plaats van begraven te worden in een grondgraf. Een traditie die ons bekend is, onder meer in Zuid-Europese culturen. Maar ook in de nabijheid van Maastricht zijn inschuifgraven sporadisch aanwezig, zoals bijvoorbeeld op de begraafplaats in Valkenburg en in de grafkelder van Petrus Regout en zijn nazaten in Meerssen. Om aan de groeiende behoefte aan inschuifgraven tegemoet te komen wordt met de constructie van de Aula en het Plein (aan de zijde naar de Planetenhof) ruimschoots voorzien in dit type graf. Hiermee wordt tevens voldaan aan de wens om graven naast elkaar te 'eserveren' voor familie. Ook zijn er inschuifgraven voorzien in een bovengrondse variant – als

Op diverse manieren worden er condities geschapen waarin mensen elkaar indien gewenst kunnen ontmoeten.

Jan Dibbets (Weert, 1941)

xxx

Jan Dibbets (Weert, 1941)

Ramen Sint-Therisiakerk,
Ransdaal

Grafkapel en grafkelder

familie Regout
Meerssen

landschappelijke elementen – als onderdeel van de uitbreiding en afsluiting van de begraafplaats.

Sprekende teksttekens

De inschuifgraven bevinden zich ondergronds, met een goede toetreding van licht. De capaciteit kan al naar gelang definitief ontwerp stijgen tot 400 à 500 graven. Desondanks blijft atmosfeer sereen en intiem. Dit met name door de vanzelfsprekende verbinding met de Aula en de aansluiting via dit gebouw. De inschuifgraven bevinden zich in een betonnen raster, afgedekt met een stenen beplating waarop de data van de overledene vermeld worden. De wijze waarop dit gebeurt herinnert sterk aan de wijze waarop dit uitgevoerd is in de crypte van het klooster te Mamelis. De ambitie van het ontwerp is om deze teksttekens dusdanig vorm te geven ‘dat ze tot ons spreken’.

Ruimte voor installatie crematorium

In deze publicatie is bij het ontwerp van de inschuifgraven rekening gehouden met de mogelijkheid om in de ruimte ‘sous-terrain’ een aantal van de graven te bestemmen voor de technische installatie van een crematorium. Met de plaatsing en stand van techniek van zuivering kan een

haast onzichtbare, onhoorbare uitgang diep in het terrein gerealiseerd worden, buiten iedere grens van emissie. Desgewenst kan de technische installatie echter ook op een andere locatie dan de begraafplaats voorzien worden, echter wél als (gedeeltelijk) onderdeel van de gemeentelijke exploitatie (met het beheer eventueel onder expertise van derden). Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers heeft daartoe voorstellen in meerdere varianten.

Uitvaartcentrum

Gelijk de crematiefaciliteit is dit gebouw een ‘optionele’ variant. Een variant waarbij, in tegenstelling tot het advies in deze publicatie, de gemeente het toch wenselijk zou achten een uitvaartcentrum toe te voegen dat geëxploiteerd wordt door een private partij. Aan het gebouw zijn de gebruikelijke functies van een uitvaartcentrum toebedeeld. Het is gelegen nabij de nieuwe ingang, aan de as naar de tegenoverliggende ingang aan de Tongerseweg. Het uitvaartcentrum bevat een aantal rouwkamers, waarin mensen gedurende de episode tot de uitvaart aanwezig kunnen zijn. De ruimten zijn zo ingericht dat intimi op ieder gewenst moment toegang hebben tot de overledene en dat men er tegelijkertijd op informele wijze kan verblijven. Iedere ruimte biedt een blik op het park zonder

zelf aan blikken onderworpen te worden, via een verticale opening over de gehele hoogte. Het gebouw is enigszins verheven boven het terrein. In de verdieping sous-terrain bevinden zich ondersteunende ruimten om de overledene te verzorgen en te balsemen, waar gewenst in aanwezigheid van intimi.

Genealogisch Archief

Dit gebouw, dit object, vervult binnen het concept voor de Begraafplaats Tongerseweg een nadrukkelijke functie. Het herbergt niet alleen het archief van de begraafplaats, maar biedt vooral ruimte aan initiatieven die raken aan de cycli van levens, generaties en het discours, gedachtewisseling over het fenomeen van de dood; over Overgangen. Een belangrijk en innoverend element in deze publicatie en in de conventies rond de dood. Ondanks alle aandacht die we in velerlei vormen aan het overlijden besteden, wordt het vraagstuk van de dood als het meest initiërende moment in de menselijke existentie gemeden – ‘dood gezweven’. Althans in onze westerse, christelijke context is de dood iets waarop we eigenlijk niet gerekend hadden. In onze lineaire wijze van denken, gericht op toekomst en vooruitgang, is dit perspectief niet op haar plaats. Zelfs de christelijke belofte van een hiernamaals is in beginsel een

ontkenning van de dood als een finaliteit, als een einde. Deze verhandeling in vogelvlucht is een van de opties voor deze ruimte. Als expositieruimte zou dit Archief benut worden om gewone biografieën op de begraafplaats uit hun anonimiteit op de voorgrond te plaatsen. Deze biografieën zijn de dragers van de stad Maastricht. In samenwerking met familie kunnen we allerlei documenten samenhangend met dit specifieke bestaan aldaar tonen. Lezingen, publicaties, het dienst doen als projectruimte: het Archief is in de constellatie het gebouw bij uitstek waar de vraagstukken van dood en sterven expliciete aandacht krijgen. Eventueel in samenwerking met instituten zoals bijvoorbeeld de Faculteit Cultuurwetenschappen van Maastricht University. Derhalve heeft het Archief het potentieel een bovenregionale betekenis te krijgen. De wijze van gebruik vloeit voort uit de ambities van de Stichting Genealogisch Archief.

Lithografisch Atelier

Langs de as vanaf de ingang aan de Javastraat, naar de uitgang nabij de televisietoren, is een open maar overdekte ruimte gesitueerd voor (graf)stenen die geruimd, geplaatst, of herplaatst kunnen worden. Deze omvangrijke constructie is feitelijk een grote overdekte plaats, door

Foto door Werner Mantz (1901-1983)
Communicant (1952), Maastricht

Dit archief kan benut worden om 'gewone' biografieën op de begraafplaats uit hun anonimiteit op de voorgrond te plaatsen

begroeiing in het landschap opgenomen. Slechts een klein deel doet dienst als ondersteunde ruimte voor medewerkers van de gemeente.

Grafstenen etaleren of bewerken

Het Atelier zou functioneren als opslagplaats voor grafstenen die geruimd zijn, maar die uit lithografisch oogpunt als historisch of artistiek waardevol gekenmerkt worden en eventueel geschikt zijn voor hergebruik. Men zou de stenen kunnen 'etalen' aan een stalen wandconstructie (inspiratie: Römisch-Germanisches Museum in Köln). De (vloer)ruimte is verder o.a. bestemd om stenen te bewerken, tot nieuwe samenstellingen te komen en grafstenen voor te bereiden voor plaatsing. Steenhouwers zouden ter plaatse stenen kunnen bewerken en assembleren. Tevens zouden hier, uit het zicht, de machinerie benodigd voor het onderhoud van de begraafplaats gestald kunnen worden.

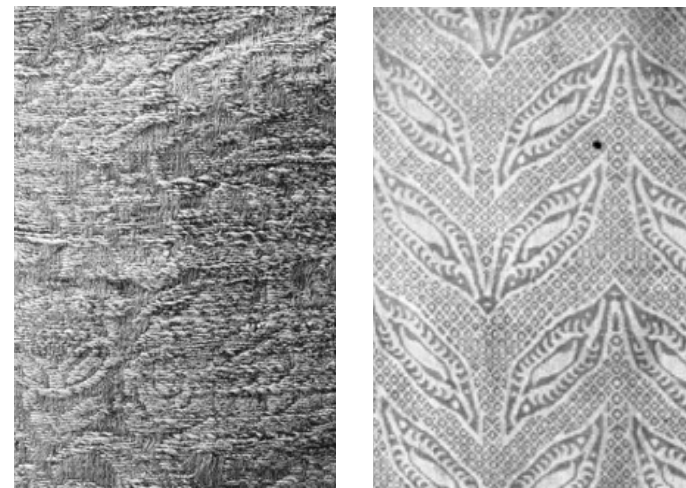
Getuigenis uit het verleden

Van belang voor dit onderdeel lijkt vooral het 'Lithografisch Archief'. De begraafplaats zelf vormt ook een dergelijk archief. Het materiaal is overwegend afkomstig uit groeven in Wallonië en de nabij gelegen Eifel, geologisch

geheel eigen entiteiten. Iedere groeve leverde in het verleden zeer specifiek (vulkanisch) materiaal, wat auteurs als geologisch archief graag willen behouden. Immers, veel van de groeven bestaan inmiddels niet meer; het materiaal is een getuigenis van het voormalige bestaan van deze vindplaatsen.

Parament

Het fenomeen van het 'Parament' is de drager van het exterieur van de gebouwen. Ieder gebouw, object en tektonisch geheel, sterk monolithisch van karakter, zal een afwijkende textuur dragen die verwijst naar 'textielen'. De exacte materiaalkeuze zal nog ontwikkeld moeten worden in de ontwerpfase na opdracht, in de samenwerking tussen diverse auteurs. In eerste instantie werd gedacht aan innovatieve oppervlakten in beton, keramische vlakken of metaallegeringen (te ontwikkelen in samenwerking met bijvoorbeeld de RWTH Aachen University die een metallurgische faculteit kent). Metallurgie, de kennis en het vakmanschap in het bewerken van metalen, is altijd een kenmerkende eigenschap geweest van de Mosan-regio (Luik heeft een lange traditie en de Rothe Erde in Aken). Het samenbrengen van artistieke en technische expertise en het bewerkstelligen van een innova-

Paramenten

tieve oplossing voor de architectuur was en is een heime-lijke ambitie binnen deze publicatie.

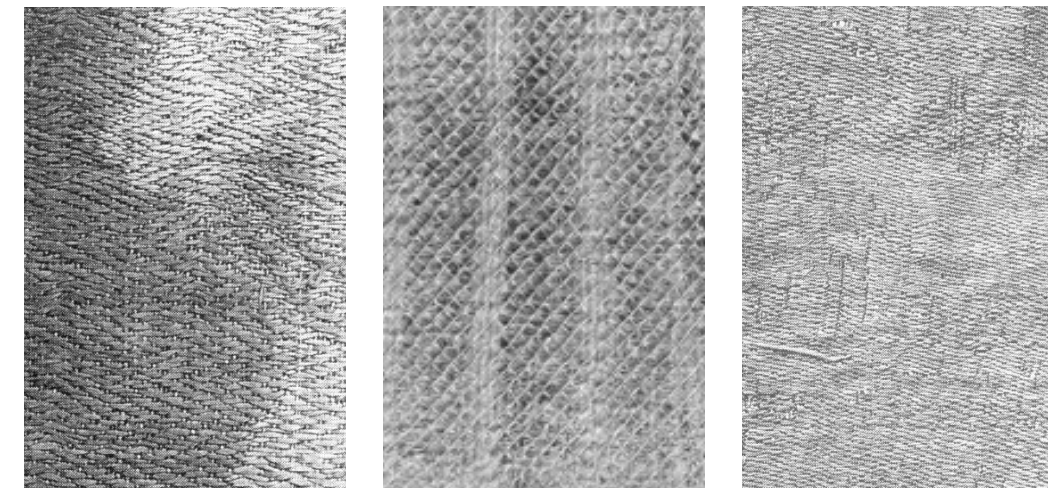
Parkeerruimten

Datgene wat in de context van dit oord op het eerste gezicht van secundair belang lijkt is in de praktijk, de routine beter gezegd, van groot belang voor de logistiek van de uitvaarten. In deze visie zijn twee parkeerruimten voorzien. Een grotere, nabij de Aula, het Refrigerium en het (optionele) Uitvaartcentrum. En een kleinere nabij de toren en de ingangspoort van de ommuurde plaats, ten behoeve van de specifieke begraafplaatsen zoals met name de Joodse begraafplaats. Deze laatste is voorzien omdat wij van mening zijn dat de huidige ingang naar deze begraafplaats onaanvaardbaar is. Nu is dit gebied een 'achterkant'; met onze interventie van hek, poort en parkeerruimte krijgt deze negatieve ruimte een positieve expressie.

Nocturne

Zoals gebruikelijk zal de begraafplaats na het vallen van de avond niet meer toegankelijk zijn tot de ochtend van de volgende dag. Dit gebruik, het verlenen van rust aan de overledenen, blijft gerespecteerd. Door de begraafplaats te

omgeven door een hekwerk met een viertal poorten, wordt het mogelijk om wat overdag een openbaar park is in de nachtelijke uren te veranderen in een sacraal oord. Optisch zal de begraafplaats ook in de nacht 'open' blijven, toegankelijk. Het interieur, de graven, de bomen en met name de 'monolithische gestalten' van de geplande gebouwen zullen in de schemer als silhouetten zichtbaar en werkzaam blijven. Ook de programmering van de culturele producties, concerten, voorstellingen en dergelijke zullen aan de uren van openstelling gebonden zijn en wat het hoofdgebouw, de Aula, betreft specifiek op zondag plaatsvinden.

Aula

Galerijgraven

Podium

Zicht op Lithografisch Atelier

Hoofdas

Refrigerium

Genealogisch Archief

Lithografisch Atelier

Javastraat

De Aula / Podium
1.250m² gebouwhoogte 7 meter, deels sous-terrain

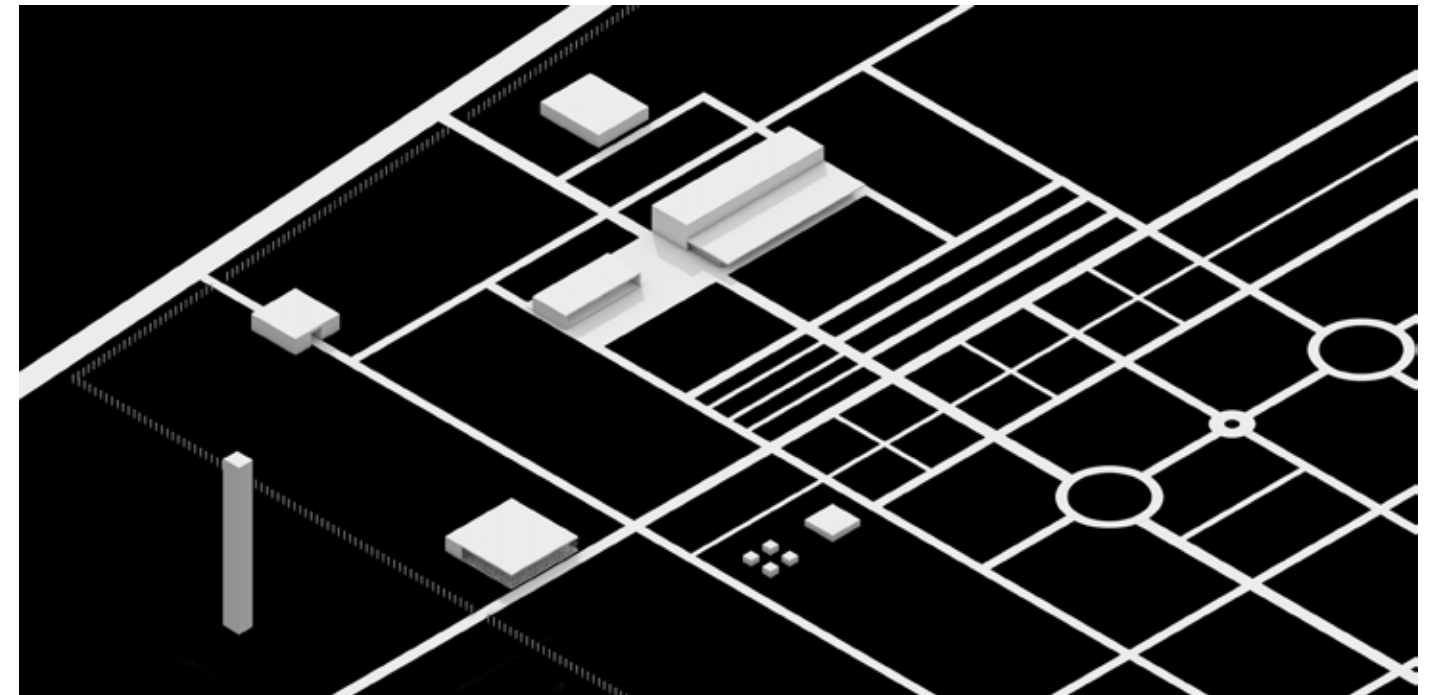
Het Refrigerium
300m² onderscheiding in compartimenten

Het Atelier
600m²

Het Genealogisch Archief
500m²

Het Uitvaartcentrum
700m² in twee lagen: 350m² per laag

In perspectief

Stichting Culturele Evenementen

Bij het vervaardigen van deze publicatie is door auteurs besloten om vast te houden aan de traditie geen uitvaarten te laten plaatsvinden op zondagen. Deze dag zou aangewend worden om culturele evenementen te programmeren in de twee theaters van de Aula. Deze vorm van cultuur behoort echter steeds in verhouding te staan tot het gebied en haar betekenis; een respectvolle omgang met de dood, de mensen die er verblijven, hun verwanten. Maar tegelijkertijd ook een contributie, een confirmatie van het leven, in vele toonaarden. Niet in de laatste plaats de levende natuur en de gebouwen en plaatsen die mensen tot elkaar brengen. Cultuur kan in dit project, met name in de Aula, vele gedaanten aannemen: muziekuivoeringen, cinematografie, choreografie, een podium voor Musica Sacra. Binnen deze omgeving zijn vele opties denkbaar en realiseerbaar. Te midden van een publiek en zij die daar hun verblijfplaats hebben.

Stichting Genealogisch Archief

De begraafplaats bestaat uiteindelijk uit drie uitbreidingen met vier ingangen, in een orthogonaal systeem. De toekomstige uitbreiding bewerkt betekenis in het geheel. Als geheel zal de begraafplaats een uitgebreid archief vormen

van een belangrijke episode in de recente en actuele geschiedenis van Maastricht en een verzameling van genealogisch materiaal en individuele biografieën zijn. De ontwikkeling van het Genealogisch Archief als mentaal potentieel voor de stad en haar bewoners zal in de nabije toekomst kunnen gebeuren. Door een stichting op te richten en het als separaat gebouw mee te ontwerpen in het systeem van de gebouwen van de begraafplaats. Het archief kan een belangrijke schakel zijn in de constellatie van de begraafplaats, in de aantrekkingskracht van het gebied. In dit gebouw zouden onder meer deze persoonlijke geschiedenissen van inwoners van de stad Maastricht belicht kunnen worden; van mensen die in al hun 'anoniemiteit' een wezenlijk deel zijn geweest van datgene wat de stad Maastricht op de dag van vandaag is. Normale levens die een uniciteit bezitten die het verdient onder de aandacht gebracht te worden. Zoals kunstenaar Christian Boltanski (1944), die de gave bezat om levens, gestalten en portretten weer binnen ons gezichtsveld te brengen en aandacht op te eisen. Op een manier zoals de portretten van Fayum.

Het genealogisch archief is ook gedacht als een plaats. Een forum waar nagedacht, gesproken en gepubliceerd kan worden over het fenomeen van de dood, haar geschie-

denis in expressie, culturele verschillen en dergelijke. Het Archief is daarmee een 'beschouwelijk' oord in de hedendaagse zin van het woord; alle opties om toegang te krijgen tot deze cruciale overgang en de betekenis in een samenhangend denken zijn hier aan de orde.

cultuur

Als geheel zal de begraafplaats een uitgebreid archief vormen van een belangrijke episode in de recente en actuele geschiedenis van Maastricht.

Christian Boltanski
Totentanz II, 2002
Zentrum für internationale Lichtkunst Unna

In de klassieke, Romeinse liturgie is de 'Introitus' de openingshandeling in een ritus van episoden. Hier wordt de introitus aangewend als 'aankondiging' van een eventuele herrijzenis. Een voorwoord als nawoord, symbolisch geheel in lijn met de cyclische denkwijze van de auteurs. Geen afsluitende epiloog over een inspirerende onderneming, maar een voorwoord als hoopvol begin voor verdere uitdieping en het toevoegen van episoden. Een ouverture, waaruit tevens zal blijken dat beschreven visie naadloos past in de actuele funeraire context van de stad Maastricht.

Maatschappelijk engagement

Als een van de oudste, nog bestaande Maastrichtse familiebedrijven voelt Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers een sterke verbondenheid met de stad en haar inwoners. Maatschappelijk engagement ten behoeve van Maastricht, zoals het uitbrengen van deze publicatie, is derhalve een wezenlijk onderdeel van de identiteit van het bedrijf. Vanuit dit engagement en door jarenlang opgedane expertise kan Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers deze funeraire context dan ook feilloos duiden. Het zijn immers deze marktomstandigheden waaraan de visie en economische haalbaarheid van de casus dienen te worden getoetst.

Eerdere funeraire initiatieven

Door de jaren heen zijn er binnen Maastricht diverse funeraire initiatieven geweest, zowel van de gemeente Maastricht als van private partijen. Van de privatisering van begraafplaatsen (Heer) tot pogingen om te komen tot crematoriumbouw door de Stichting Crematorium Limburg in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw. Van de beoogde PPS tussen de gemeente en Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers ten behoeve van de Begraafplaats Tongerseweg tot een 'groen' crematorium van een landelijke uitvaartverzekeraar in het ENCI-gebied. Met zekerheid kan gesteld worden dat er nog meerdere pogingen zullen volgen, vooral van grote landelijke uitvaartverzekeraars, in hun poging grip te verkrijgen op de lokale uitvaartmarkt.

Begraafplaats onder druk

Het behoeft geen betoog dat realisatie van welk privaat initiatief binnen de gemeente dan ook, in dit stadium of in de toekomst, van verregaande invloed zal zijn op het begraafplaatsbeheer in Maastricht en op de Begraafplaats Tongerseweg in het bijzonder. De marktwerking zal veranderen. Niet alleen door de eventuele komst van een crematorium binnen de gemeentegrenzen van Maastricht,

geëxploiteerd door nieuwe marktpartijen, maar tevens door het anticiperen van bestaande, lokale marktpartijen daarop. Er zal daardoor een nieuwe situatie ontstaan waarin cremeren aanzienlijk goedkoper in de uitvaartmarkt zal worden gepositioneerd, zeker vergeleken bij het huidige prijspeil. Lagere tarieven, zeker ook ten opzichte van de vigerende tarieven voor begraven. Exploitaties zoals die van de gemeentelijke begraafplaats Tongerseweg zullen steeds verder onder druk komen te staan en wellicht aan kwaliteit verder moeten inboeten. Sterker nog, volgens Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers is in die situatie geen scenario meer denkbaar om de begraafplaats op verantwoorde wijze toekomstbestendig te revitaliseren en daarbij ook nog de gemeentelijke exploitatie positief te beïnvloeden.

Innovatief plan met nieuwe elementen

Deze publicatie heeft zogezegd een geheel andere insteek. Namelijk een toekomstgerichte, geoptimaliseerde begraafplaats met als absoluut speerpunt een zeer bepalende strategie van architectuur en een uiterst ambitieuze (en gepaste) culturele en educatieve programmering. Beide innovatief voor Nederland als zodanig en passend bij een stad met de allure van Maastricht. Dit alles binnen een

financieel gezonde en positievere exploitatie, gezien de businesscase tevens uitgaat van een breder palet aan praktische dienstverlening. Daarbij vormen galerijgraven en crematiefaciliteiten een nieuw onderdeel van de gemeentelijke exploitatie. Hierbij zijn verschillende varianten ter realisatie mogelijk. Allen passend binnen de ambities van deze publicatie en businesscase en uiteraard getoetst aan financiële haalbaarheid.

Toetsen van verschillende varianten

In het kader van die financiële haalbaarheid zullen de investeringen aanzienlijk doch navenant zijn. Benaderbaar op basis van de ontwerpen, footprints, kengetallen, etc. De wijze van financiering is uiteraard onderdeel van onderzoek in het vervolgtraject. Cruciaal en doorslaggevend zijn volgens Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers echter de mogelijke varianten, die aan wenselijkheid getoetst dienen te worden en uitgewerkt volgens de gestelde ambities in deze publicatie. Essentieel binnen deze varianten zijn de Stichting Culturele Evenementen, de Stichting Genealogisch Archief en de fysieke onderdelen als de Aula, het Refrigerium, het Genealogisch Archief, het Atelier, de inschuifgraven en de visie aangaande het fenomeen cremeren. Het Uitvaartcentrum, de locatie van

introitus

het Genealogisch Archief en de locatie van de crematie-faciliteit (eventueel elders dan op begraafplaats) en zijn onderdeel van oriëntatie en onderzoek in de diverse varianten.

Feiten en cijfers

Ten aanzien van de achtergronden voor deze varianten heeft Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers zich gebaseerd op een aantal gegevens. Op basis van onderzoek en demografische gegevens blijkt dat er in de gemeente Maastricht jaarlijks zo'n 1.600 tot 1.700 mensen overlijden. Op basis van ervaring komen hier zo'n 1.500 uitvaarten in de stad Maastricht uit voort. Hiervan kiezen zo'n 500 mensen voor begraving, die zich verdelen over kerkhoven en begraafplaatsen als Borgharen, Heer, Heugem, Itteren, Limmel, Oostermaas, Oud Caberg, Sint Pieter, Wolder en natuurlijk de gemeentelijke Begraafplaats Tongerseweg.

Noodzaak integrale funeraire visie

Op basis van de (omzet)cijfers is het zonder interventie bijzonder lastig om een toekomstbestendig beleid te maken voor de revitalisering van het monument aan de Tongerseweg. Ten faveure van de begraafplaats is het dus

noodzakelijk een integrale funeraire visie voor te staan, waarin plannen en ontwikkelingen 'dienend' zijn voor die begraafplaats, zoals deze publicatie.

Breed palet aan mogelijkheden

Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers heeft in de uitwerking van de verschillende varianten een prominente rol toebedeeld aan de gemeente Maastricht met betrekking tot het aspect crematie. Dit gezien het feit dat het percentage van mensen die kiezen voor crematie op zo'n 70% ligt, en nog jaarlijks stijgt. De daadwerkelijke locatie van 'de techniek' voor crematie en eventuele expertise in het kader van beheer zijn opgenomen in de verschillende varianten, welke belicht kunnen worden tijdens het proces van oriëntatie, uitwerking en definitief ontwerp. Met de toevoeging van inschuifgraven op de Tongerseweg zou het palet aan mogelijkheden voor Maastricht geheel ingekleurd zijn, alles volgens acceptabele gemeentelijke tarieven.

Indicatie van de baten

In financiële zin zou de toevoeging van een crematiefaciliteit voor de Gemeente Maastricht een jaarlijkse groei van meer dan € 1.200.000,- betekenen in vergelijking met de

De beschreven visie past naadloos in de actuele funeraire context van de stad Maastricht.

huidige exploitatie. Dit is echter nog zonder de revenuen van het Refrigerium en de baten van 400 à 500 'inschuifgraven' (marktconforme indicatie: € 4.000,- per graf; looptijd 20 jaar), waarvan de inschatting is dat een aanzienlijk aantal al voor oplevering gereserveerd zal worden.

Onder deze marktomstandigheden en voorwaarden zullen de investeringen voor de gemeente Maastricht verantwoord en gewaarborgd zijn. Zo voorzien de polisvoorwaarden van bestaande uitvaartverzekeringen in Maastricht erin dat verzekerden 'recht' hebben om op kosten van de verzekeraar gecremeerd te worden in een crematorium binnen de gemeentegrenzen. Dit 'markt-aandeel' betreft in de regel al meer dan 600 crematies op jaarbasis. Indien verzekerden 'elders' zou willen cremeren vindt er geen vergoeding van kosten plaats.

Verdeling van rollen

Bij de uitwerking van deze publicatie wordt de stad Maastricht bij elke variant voorzien van hoogwaardige funeraire voorzieningen op de Algemene Begraafplaats Tongerseweg en houden nabestaanden vrije keuze in alle opzichten. De uitvaartondernemers houden hun rol als intermediair. Zij adviseren en begeleiden zowel nabe-

staanden als relaties zoals de gemeente, met als eindresultaat een memorabel afscheid in eigen stad. Uiteraard kan het zo zijn dat de gemeente het wenselijk acht dat er een beroep gedaan wordt op de expertise van een marktpartij bij bepaalde facetten van beheer of uitvoering. Het is evident dat Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers in die omstandigheid uiteraard zelf invulling wil geven aan de ondersteunende rol die door de gemeente gewenst is. Dit in het kader van zijn rol van regisseur en de uitwerking van zijn ontwerpen of toekomstig beheer in welke door de gemeente gewenste vorm dan ook.

Lofzang op het leven

Geconcludeerd mag worden dat Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers overtuigd is van het enorme potentieel van de Begraafplaats Tongerseweg, en van het feit dat deze plek een cruciale rol dient te spelen in het funeraire kader van haar stad. Na al deze 'aardse doch noodzakelijke' bespiegelingen aangaande funeraire marktverhoudingen en economische haalbaarheid sluiten wij af met de gedachte dat deze publicatie, hoewel de dood haar thema is, allereerst verstaan dient te worden als een lofzang op het leven. Als het inruimen van een plaats voor de dood, de overledenen, in het alledaagse bestaan

dat zich uit zichzelf ontrolt, herhaalt en steeds opnieuw verschijnt in andere gedaanten. Het domein van de begraafplaats, het 'Parque' is uiteindelijk een affirmatie, een bevestiging van de zin, het verdriet in en schoonheid van de menselijke verschijning. De dood is enerzijds een indrukwekkende en invloedrijke ervaring voor ieder die erbij betrokken is. In de context van het komen en gaan der dingen is het één van de vele, zich herhalende, maar ook unieke en onherhaalbare overgangen.

*Het domein van de begraafplaats,
het 'Parque' is uiteindelijk een
affirmatie, een bevestiging van de
zin, het verdriet en schoonheid van
de menselijke verschijning.*

ARS VIVIENDA / ARS MORIENDA

Jacques Eijkelenberg

Jacques Eijkelenberg is vanaf 1999 werkzaam aan de Maastricht Academy of Architecture. Momenteel is hij docent/mentor van de Master Interior Architecture. Daarnaast doceert Eijkelenberg aan verschillende andere instituten en universiteiten. Er verschenen meerdere publicaties van zijn hand, onder andere in het kader van zijn promoveren.

Transdisciplinaire attitude

Sinds 2005 heeft Eijkelenberg ook een eigen bedrijf: Practice / Research Construct Transfer / Arts Architecture Sciences. Kernactiviteiten zijn het ontwikkelen van relevant onderzoek en het ontwerpen en regisseren van projecten met een 'transdisciplinaire' attitude, oftewel gericht op een opgave vanuit verschillende relevante disciplines.

Meesterproef Atelier Rijksbouwmeester

Van 2001 tot 2005 was Eijkelenberg Adviseur Kunsten / Extern Architectuurbeleid bij het Atelier Rijksbouwmeester. Het samengaan van architectuur en uiteenlopende disciplines uit de kunsten stond centraal in het architectuurbeleid, en kwam onder andere tot uiting in de Meesterproef. De Meesterproef is een gezamenlijk, terugkerend

initiatief van de Rijksbouwmeester Nederland en de Vlaamse Bouwmeester. Het was de Meesterproef van 2003 die leidde tot een ontmoeting met co-auteur Branko Reinders.

Branko Reinders

Branko Reinders is eigenaar van Sassen Dielemans Dickhaut Uitvaartverzorgers en groeide op als telg van het Maastrichtse familiebedrijf. De dagelijkse confrontatie en omgang met de dood zijn onmiskenbaar van invloed geweest op zijn persoonlijke ontwikkeling en genomen routes. Reinders vindt het een bijzondere ervaring om op een van de meest kwetsbare momenten in iemands leven onderdeel te mogen zijn van een intens en emotioneel proces: het vormgeven van een afscheid.

De dood: eindpunt of ultieme toekomst

Wat hem tijdens dit proces opvalt is de ogenschijnlijk immer aanwezige opvatting dat de fysieke dood als eindpunt wordt gezien. Wij lijken niet meer stil te staan bij de diepere betekenis van de dood. Bij de relatie tussen leven en dood. Of bij het idee dat er zelfs sprake is van leven na de dood en de (on)eindigheid van het bestaan. De dood is voor Reinders een normale gebeurtenis in de stroom van

levens en generaties. Binnen de mijlpalen in een mensenleven is de dood naast de geboorte de meest ingrijpende en mysterieuze van allemaal. Desondanks is voor de dood en haar achtergronden zelden een vitale plaats ingeruimd. Alles lijkt te draaien om het hier en nu. Terwijl de dood altijd onze niet verwachte maar toch ultieme toekomst blijkt te zijn. In zijn zoektocht naar antwoorden op deze fundamentele vragen, regisseerde het toeval een interessante ontmoeting met Jacques Eijkelenberg. Een ontmoeting die uiteindelijk medebepalend zou zijn voor zijn verdere routes, maar ook resulteerde in deze publicatie als zodanig.

De ontmoeting

Jacques Eijkelenberg en Branko Reinders ontmoetten elkaar tijdens de eindpresentatie van de Meesterproef 2003 in het Berlage Instituut in Rotterdam. Ze bleken 'geestverwanten'. Zeker met betrekking tot hun bespiegelingen in het kader van elementaire levensvragen. Deze verbondenheid is voortdurend de basis geweest van een 'discours' omtrent de inhoud en de richting van dit project. Van de grote ambitie. Van de economische realiteiten waarbinnen een en ander gerealiseerd diende te worden. Hun 'research' bestond voornamelijk uit het uitgebreid

delen van elkaars filosofieën, wellicht in een poging elkaar te overtuigen van de eigen waarheden.

De dood als inspiratiebron

Eijkelenberg en Reinders zochten aansluiting bij de geschiedenis van de menselijke existentie, bij kunst en cultuur. Het vraagstuk van de dood is immers ook al eeuwenlang een inspiratiebron voor kunstenaars en heeft zich vertaald in zowel architectuur, kunst en literatuur. Van de Egyptische piramides en mastaba's tot de praalgraven op 'onze' Tongerseweg in Maastricht. Van de Piëta van Michelangelo in Rome tot de sarcofaag van Simpelveld. Van de filosofen uit de oudheid tot de literaire insteek van Dante Alighieri.

Indrukwekkende rondreis

Hun queeste bracht hen langs vele 'referenten'. Een 'rondreis' in de nabijheid van Maastricht resulteerde in een dag vol inspiratie. Denk aan Abdij Sint Benedictusberg in Mamelis. Maar ook enkele projecten in het Ruhrgebied: het Kolumba Kunstmuseum van Peter Zumthor in Keulen, de Villa's Esters en Lange in Krefeld van Mies van der Rohe en het Museum Insel Hombroich nabij Neuss van Erwin Heerich. De intentie hiervan was een 'vermoeden'

auteurs

Wij lijken niet meer stil te staan bij de diepere betekenis van de dood.

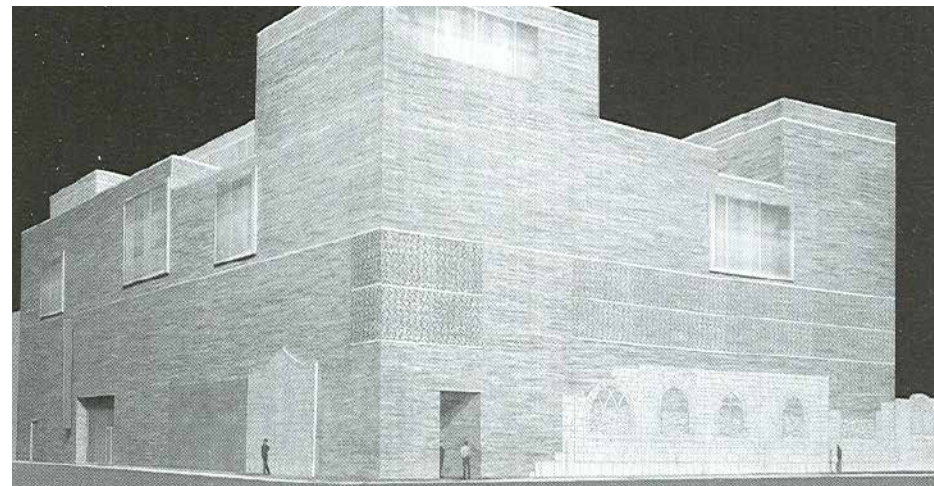

Abdij Sint-Benedictusberg
Dom Hans van der Laan
Mamelis

van kwaliteit te tonen en dit vervolgens na te streven in het project Begraafplaats Tongerseweg. Op de terugweg, begeistert door de indrukwekkende beelden van die dag, spraken Eijkelenberg en Reinders over de betekenis van de dood. Ingeklemd tussen stalen constructies aan de linkerzijde en ontzagwekkende vrachtwagencombinaties aan de rechterflank. In hevige regen, donder en bliksem. De een bekeek het onderwerp in samenhang met zijn overtuiging van reïncarnatie, de ander in het licht van de stelling van het continuüm van Spinoza. Een duizelingwekkende ervaring. Een dodenrit. Maar ook een van de vele momenten van enthousiasme en overtuiging in de plannen voor de Begraafplaats Tongerseweg, verder beschreven in dit boek.

Museum Insel Hombroich
Erwin Heerich
Neuss

Kolumba Kunstmuseum des Erzbistums Köln
Peter Zumthor
Keulen

colofon

Uitgave: Sassen Dielemans BV
Concept en projectmanagement: Sassen Dielemans BV
Teksten: Jacques Eijkelenberg en Branko Reinders
Ontwerp: Zuiderlicht
Drukwerk: Drukkerij Walters
Artist impression: Kinem' Art, Rick Schols en Lei Nypels
Beelden: Jan Dibbets, Werner Mantz Stichting, Marien Schouten,
Jacques Wirtz, Kim Zwarts en Zuiderlicht

Met speciale dank aan architect Mathieu Bruls voor calculaties van constructie en investering en Danny Schiffeleers voor de maquette.

1 maart 2016
Niets uit deze publicatie mag zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd. Op concept, visie en ontwerp rusten auteursrechten.

